

Odrastanje u bilociranim obiteljima u kontekstu ekonomskih migracija

Zelenika, Ivona

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:078165>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-24**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Odrastanje u bilociranim obiteljima u kontekstu ekonomskih migracija

Ime i prezime studentice:

Ivona Zelenika

Zagreb, rujan 2020.

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Odrastanje u bilociranim obiteljima u kontekstu ekonomskih migracija

Ime i prezime studentice:

Ivona Zelenika

Ime i prezime mentorice:

Izv.prof.dr.sc. Ivana Borić

Zagreb, rujan 2020.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisala rad Odrastanje u bilociranim obiteljima u kontekstu ekonomskih migracija i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime: Ivona Zelenika

Mjesto i datum: Zagreb, rujan, 2020.

Odrastanje u bilociranim obiteljima u kontekstu ekonomskih migracija

Ime i prezime studentice: Ivona Zelenika

Ime i prezime mentorice: Izv.prof.dr.sc. Ivana Borić

Program/modul na kojem se polaže diplomski rad: Studijski program socijalne pedagogije/modul odrasli (počinitelji kaznenih djela)

Sažetak

Povećavanjem intraeuropskih migracija i obiteljske mobilnosti, raste i broj bilociranih obitelji. Bilocirana migrantska obitelj definira se kao ona čiji su članovi fizički razdvojeni u dva (ili više) različitih područja, a usprkos tome uspostavljaju odnos i kontakt. Cilj ovog rada bio je ispitati i opisati doživljaj odrastanja u takvim bilociranim obiteljima iz perspektive djece. U tu se svrhu koristio kvalitativan istraživački pristup. Podaci su se dobili retrospektivnim narativnim intervjuiranjem šestero mladih odraslih osoba koje su imale iskustvo odrastanja u takvim obiteljima. Sadržaj intervjua obrađen je kvalitativnom analizom. Reflektirajući se na doživljaje iz djetinjstva, mladi većinom izražavaju stav kako sami ne bi htjeli biti bilocirani u budućnosti. Analiza podataka pokazala je bilociranost kao izuzetno kompleksan i dinamičan obiteljski status, koji zahtijeva pregovaranje, redovitu komunikaciju i fleksibilnost.

U radu su se otvorila i nova područja koja je potrebno istražiti. Buduća bi istraživanja mogla istražiti odnos bilociranosti i rodnih uloga u obiteljima. Također, otvaraju se i pitanja načina pružanja podrške, pogotovo one iz zajednice u vidu uređenja socijalnih politika. Uz navedeno, daljnjim bi se istraživanjima trebalo prikupiti informacije iz više različitih izvora, uključiti perspektivu ostalih članova obitelji, ali i perspektivu stručnjaka za socijalnu uključenost i skrb kako bi se prikupile nove informacije i perspektive.

Ključne riječi: migracije, bilocirane obitelji, odrastanje, kvalitativan pristup

Summary:

The number of bilocated families grows with an increase of intra-European migrations and family mobility. Bilocated migrant families are defined as familial groups whose members are separated families whose members are separated physically between two or more nation-states but maintain close ties and relationships. This paper aimed to examine and describe the experience of growing up in bilocated families from children's perspectives. A qualitative research approach was used for this purpose. The data was gathered through retrospective narrative interviews. Six young adults were asked to describe their experiences while growing up in this particular family structure. The content of an interview is processed by qualitative analysis. Reflecting on events that occurred in their childhood, young people chiefly expressed an attitude in which they do not want to be bilocated in the future. Data analysis showed bilocation as an extremely complex and dynamic family status, which requires negotiation, regular communication, and flexibility.

This paper opens up new questions that need to be answered. Further research could explore gender practices in bilocated families. Also, in-depth exploration of community engagement would be beneficial, especially from the perspective of social policy, as an inclusive practice. Additionally, a more diverse sample including other family members and social welfare professionals would be useful in order to collect novel information and perspectives on the topic.

Key words: *migrations, bilocated families, growing up, qualitative analysis*

Sadržaj

1. Uvod	1
2. O migracijama	2
2.1. Teorijska objašnjenja migracija	7
2.1. Migracije u Hrvatskoj	12
2.2. Migracije u Hrvatskoj – novi val	15
3. Bilocirane obitelji – pojam i specifičnosti.....	16
3.1. Obilježja djece čiji su roditelji migranti.....	18
4. Prikaz nekih rezultata istraživanja o bilociranim obiteljima.....	20
4.1. Psihosocijalni rizici djece koja ostaju	23
4.2. Obrazovni rizici djece koja ostaju	24
4.3. Zdravstveni rizici Left Behind djece.....	25
5. Metodologija	30
5.1. Ciljevi istraživanja	30
5.2. Metoda i način provođenja istraživanja	30
5.3. Sudionici	31
5.4. Metoda analize.....	32
6. Rezultati istraživanja i rasprava	32
6.1. Tijek bilociranosti	33
6.2. Specifičnosti bilociranosti	34
6.3. Doživljaj bilociranosti.....	38
6.4. Obiteljske uloge kroz bilociranost	41
6.5. Utjecaj bilociranosti.....	45
6.6. Načini podrške.....	49
7. Zaključak	50
7.1. Nedostaci i ograničenja istraživanja	53
8. Literatura.....	54

1. Uvod

Razvojem i napretkom društva povećala se i ljudska mobilnost, a usporedno s tim i značaj ekonomskih čimbenika na spremnost preseljenja (Vujović, 2015). Prema zadnjim dostupnim podacima Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske, iz Hrvatske je 2018. odselilo 39 515, a uselilo 26 029 osoba, pri čemu je migracijski saldo -13 486. Brojni su razlozi takvih iseljenja, no najčešći razlog iseljenja u strane zemlje jest ekonomski. Migranti, ali i njihove obitelji, izloženi su velikom broju stresora zbog specifičnosti vlastite situacije, od kojih je jedan i odvajanje od obitelji. Posebno je zanimljiv aspekt odrastanja djece, čiji su jedan ili oba roditelja ekonomski migrirali, dok su oni ostali živjeti u vlastitoj zemlji. Riječ je o tzv. bilociranim (internacionalnim/transnacionalnim) obiteljima, pri čemu jedan ili čak oba roditelja ne sudjeluju, odnosno djelomično sudjeluju, u odgoju djece, što može predstavljati i rizični čimbenik u psihosocijalnom razvoju djeteta. Bez obzira na to radi li se o vanjskoj ili unutarnjoj migraciji, bilocirana migrantska obitelj privremeno je nepotpuna obitelj, u kojoj, u određenom vremenskom periodu, najmanje jedan član obitelji radi i živi u drugom mjestu i ne dolazi svakodnevno u mjesto boravka vlastite obitelji (Dumančić, 1988).

Grinberg i Grinberg (1980) navode vrste tjeskoba koje se mogu javljati kao posljedica migracija iz psihoanalitičkog kuta gledanja. To su: separacijska anksioznost, superego tjeskobe vezane uz odanost i vrijednost, paranoidna anksioznost zbog novonastale situacije, depresivna anksioznost zbog ostavljenih odnosa, imovine ali i dijelova identiteta te konfuzna anksioznost, koja nastaje kao posljedica nemogućnosti razdvajanja starog od novog. Ovo su navodi koji se tiču osoba koje migriraju. Ipak, isti se mogu pripisati i onima koji situaciju proživljavaju zajedno s migrantom.

U dostupnoj literaturi nema mnogo istraživanja teme migracija iz perspektive djece čiji su jedan ili oba roditelja tijekom njihovog odrastanja bili ekonomski migranti. U skladu s navedenim, postavljaju se sljedeća istraživačka pitanja: kako djeca opisuju odrastanje u obiteljima u kojima su jedan ili oba roditelja bili ekonomski migranti; koje su specifičnosti odrastanja u bilociranim obiteljima; doživljavaju li sudionici odrastanje u bilociranoj obitelji kao rizični čimbenik. U istraživanju je korišten kvalitativni pristup. Podaci su prikupljeni metodom intervjuva. U uzorkovanju je korištena metoda snježne grude, a ciljana skupina su mladi odrasli ljudi, u dobi

između 18 i 26 godina, čiji su jedan ili oba roditelja tijekom njihova odrastanja ekonomski migrirali.

Namjera ovog rada je i praktični doprinos u razvoju intervencijskih smjernica za rad sa skupinama djece, čiji su roditelji u ekonomskoj migraciji, a koji su zbog toga u potencijalnom riziku, a koji su na neki način, trenutno, intervencijski zapostavljeni. Naime, odgovornost je društva da stvori preduvjete za promicanje mentalnog zdravlja i preveniranje određenih problema u kasnijoj dobi, ukoliko postoje dodatni rizici kojima je ova skupina djece i mladih izložena.

2. O migracijama

Migracije se, u širem smislu, definiraju kao trajne ili polutrajne promjene mjesta boravka, neovisno o razdaljini promjene boravišta, (ne)dobrovoljnosti donošenja odluke, ali i o tome radi li se (ili ne) o prekograničnim promjenama mjesta življenja (Lee, 1966). Eisenstadt (1979, prema Jurić, 2018) migracije definira kao fizički prelazak grupe ili pojedinca iz jednog društva u drugo.

Razvojem tehnologije, komunikacijskih kanala i prijevoza, a pod dodatnim utjecajem jačanja neoliberalizma na globalnoj razini danas (i, kako se predviđa, u budućnosti), ekspanzivno će rasti i broj migracija u svijetu (Green, 2016).

Migracije je moguće promatrati iz različitih grana znanosti, a zapravo postoje otkad postoji i čovječanstvo. U znanosti se vrlo često promatra kroz povijesni, kulturološki, sociološki, politički i ekonomski kontekst. U usporedbi s navedenim disciplinama, vrlo se malo prostora ovoj, svakako suvremenoj, problematici pridaje iz perspektive drugih društveno-humanističkih područja, kao što su socijalna pedagogija, psihologija, pedagogija i socijalni rad.

Migracije (i prisilne i dobrovoljne) se razvrstavaju u dvije ključne kategorije. Prvu kategoriju čine **unutarnje migracije** koje se odnose na seljenje stanovništva unutar granica određene zemlje. Druga glavna kategorija migracija je **vanjska**. Ključno je obilježje da se radi o prekograničnim selidbama, odnosno promjenom mjesta boravka/prebivališta prelaskom granice.

Internacionalni (vanjski) migranti nadalje se grupiraju u daljnje četiri potkategorije (Green, 2016):

1. Doseljenici
2. Ekonomske migracije
3. Izbjeglice
4. Neregularni migranti

Doseljenici su one osobe koje su migrirale s ciljem trajnog ostanka u zemlji primateljici.

U drugoj potkategoriji su **ekonomski migranti**. Osobe su to koje migriraju iz jedne regije u drugu. Ekonomske migracije potkategorija su i vanjskih i unutarnjih migracija. U ovu potkategoriju spadaju one osobe koje su, radi (boljeg i lakšeg) zaposlenja i poboljšanja vlastite financijske situacije, odlučile napustiti vlastiti dom da bi na ovaj način zadovoljile spomenutu potrebu - primarno onu za financijskom sigurnošću.

Treću potkategoriju čine **izbjeglice**. U ovu skupinu spadaju osobe (najčešće se u literaturi i medijima govori o masama ljudi) koje se ne mogu vratiti u domovinu zbog rasnih, religijskih, nacionalnih i političkih mišljenja, a koje se razlikuju od onih koji takve grupe faktički „tjeraju“ u progonstvo. U ovoj skupini ističu se i **tražitelji azila**. Tražitelj azila je osoba koja traži sigurnost od progonstva ili ozbiljnih povreda prava u stranoj zemlji. Ukoliko zemlja primateljica prihvati zahtjev osobe, daje mu se status izbjeglice po načelima akta konferencije Ujedinjenih naroda iz 1980. godine.

Četvrtu potkategoriju čine tzv. **neregularni migranti**. To su osobe koje ilegalno borave ili prolaze stranom zemljom i koji se statistički ne vode migrantima.

Prema Leeju (1966)jednim od začetnika razvoja znanosti u smjeru migracija, ključni elementi migracija su: obilježja mjesta porijekla, obilježja mjesta destinacije, barijere i individualni čimbenici. .

U svakom od navedenih elemenata postoje i potisni i privlačni čimbenici. Oni se dijagramski prikazuju u „+“ i „-“ simbolima, tako da „+“ predstavlja privlačne, a „-“ potisne čimbenike unutar elemenata.

Ono što, posebice, razlikuje obilježja mjesta porijekla od obilježja mjesta destinacije je mogućnost donošenja prosudbe na temelju direktnog poznavanja određenog prostora.

Iako se očekuje da motivaciju određuje uspoređivanje potisnih i privlačnih čimbenika (+ i – čimbenika) između mjesta porijekla i mjesta potencijalne destinacije, važno je da želja za „kretanjem“, odlaskom ili preseljenjem mora biti jača od prirodne inercije koja je uvijek prisutna.

Danas se, razvojem znanosti i spoznaja o kompleksnosti teme migracija, govori i o daleko slojevitijim pojmovima migracija. Teoretiziraju se:

- lančane migracije,
- nametnute migracije,
- prisilne migracije,
- transferi stanovništva

MacDonald (1964) **lančane migracije** opisuje kao vrstu migracijskog pokreta unutar kojeg osoba iskustveno uči korake preseljenja i to na primjeru osobe koja je prolazila kroz isti ili sličan proces. Migrant s prijašnjim iskustvom je onaj koji, takoreći, „novom“ migrantu omogućava prijevoz te mu pripomaže ugovoriti početni smještaj i zaposlenje. Na taj se način, figurativno, stvara lanac migranata.

Nametnute migracije vrsta su migracija u kojima pojedinac nije nužno prisiljen iseliti se, međutim, niz nepoželjnih okolnosti pridonose tome da pojedinac ipak odluči promijeniti mjesto stanovanja. Primjer su migracije uvjetovane novo-nametnutim političkim režimom. U ovom se slučaju može reći da pojedinac ipak ima određenu slobodu odabira i donošenja odluke (Peterson, 1958, prema Oucho, 2009).

Prisilne migracije vrsta su migracija u kojoj je pojedinac primoran iseliti. Veliki je izazov odrediti koje migracije su doista prisilne, a koje su nametnute ili voljne (Nyberg-Sørensen i sur., 2003).

Transfer ukazuje na zamršenost pojma migracije, na dinamičnost migracija, ali i na njen krajnji utjecaj na svakodnevicu. Odnosi se na promjenu mjesta stanovanja velike grupe ljudi, a često se manifestira i u formi prisilne migracije, ali način na koji se transfer stanovništva proučava ponajviše ovisi o kontekstu (npr. je li uvjetovano ratom, ekonomskim slomom zemlje itd.) (Schechtman, 1953).

Grinberg i Grinberg (1984), za razliku od brojnih drugih autora razdoblja druge polovice 20. stoljeća, polemizirali su migracije iz perspektive psihoanalize. Naglašavaju kako je potrebno odrediti distinkciju između tzv. stranih radnika i, ono što autori tako nazivaju, „pravih“ imigranata. Ono što ih razlikuje je samostalno i dobrovoljno donošenje odluke o preseljenju. Za razliku od radnih iseljenika, „pravi“ imigrant je ona osoba, koja zbog političkog, ideološkog ili vjerskog razloga nemaju mogućnost povratka u vlastitu domovinu (ili slobodnog biranja mjesta za život).

Migracijom se ne napušta samo domovina već i uloge. Prelaskom u drugu zajednicu, potrebno je naučiti i nove uloge, a taj se proces učenja naziva akulturacija (Berry, 1997). Berry u istom radu navodi i ključne koncepte koje je potrebno razumjeti, kako bi se razumio i sam pojam akulturacije.

Prvi je **asimilacija**, koji je prvi puta opisan 1936. (Redfield i sur, prema Berry, 1997), a definira se kao usvajanje i integriranjem u dio većinsko društvo, ono koje prihvaća (pojedince, grupu, ...). Ključnu razliku između akulturacije i asimilacije čini psihološki aspekt pojedinca. Akulturacija je posljedica i psihološke i ponašajne promjene, a asimilaciju možemo promatrati kao korak prema akulturaciji, koja se nominalno niti ne mora razviti, već ju je važno promatrati na spektru.

Imigracijom stanovništva, brojne zajednice postaju kulturološki pluralne, a **kulturološki pluralizam** sljedeći je od koncepata kojima je Berry pridodao ključnu važnost. Kulturološki je pluralizam dao svoj prilog u razvoju socioloških i društvenih pitanja (a time i razvoju moderne sociološke znanosti) poput manjina, etničkih grupa, marginalizacije i većina (*mainstreama*).

Alternativa asimilaciji, a također posljedica akulturacije su **separacija** i **segregacija**. Očituje se u nemogućnosti stvaranja odnosa između imigranta i zajednice u koju je osoba uselila. Migranti tada ostaju privrženi svojoj etničkoj kulturi i dotadašnjem načinu života te su skloniji odvajanju od ostalih (većine) (Berry, 1997).

Ukoliko osoba nastoji održavati interakcije s drugim (njoj novim) kulturološkim grupama, a pritom osoba zadržava i elemente vlastite kulture (a te individualne kulturološke elemente prihvaća i zajednica primateljica), tada se radi o integraciji. Marginalizacija je, kao posljednja moguća posljedica akulturacije, proces u kojem useljenici gube kontakt i sa svojom vlastitom etničkom grupom, ali i sa zajednicom primateljicom. Berry (1997) ističe nužnost vlastite volje i slobode u odabiru integracija kao procesa akulturacije. Ona mora biti dobrovoljna da bi bila u svojoj istinskoj i pravoj formi (odnosno, bez nametanja volje dominantnih grupa prema manjinskoj). Da bi se

integracija uspješno ostvarila potrebno je proći kroz sve navedene faze (ne nužno navedenim redoslijedom). Božić i Burić (2005, prema Jurić, 2018) integraciju useljenika prikazuju kroz četiri faze. Prva je **adaptivna integracija**. Tijekom adaptivne integracije useljenici se upoznaju s osnovnih društvenim područjima određenog društva, a u to spadaju obrazovanje, ekonomija, politika, obitelj. U ovoj se fazi stvaraju kontakti s domaćim stanovništvom te dolazi i do pozitivne identifikacije s vrijednostima i strukturama društva zemlje primateljice. Drugu fazu Božić i Burić nazvali su **instrumentalnom integracijom**. Imigranti se upoznaju s tržištem rada zemlje primateljice kako bi zadovoljili i vlastite potrebe. Aktivni su sudionici gospodarskog sustava zemlje u kojoj su uselili. Treća faza integracije je **solidarna integracija**. Karakterizira ju usvajanje vrijednosti društva zemlje primateljice. Ova faza može se (i ne mora) razviti, budući da postoje imigranti koji nastoje očuvati i braniti vrijednosti vlastite etničke sredine. Ukoliko je tako, dolazi do napetosti i ometanja završetka ove faze. Posljednja u nizu je **kulturna integracija**. Ključan proces ove faze je preuzimanje emocionalnih oblika izražavanja i simbola društva u koje useljenici dolaze. Ona je moguća tek nakon dugotrajnijeg boravka u nekoj zemlji.

Govoreći o identitetu i kulturi kao djelom prihvaćanja novog i zadržavanja elemenata starog u procesu akulturacije, potrebno je osvrnuti se i na termin **dijaspora** (grč. raspršenost, rasipanje).

Čini ju skupina raseljenika nekog naroda, vjerske zajednice ili drugog oblika zajednice koji zadržavaju vlastitu kulturu, vjeru, tradiciju i običaje, iako ne žive unutar granica vlastite domovine (Grbić, 2006). Vezano, kako uz *dijasporu*, tako i uz bilocirane obitelji, važno je, pritom, definirati i **radničke doznake**. To su uplate mirovina zarađenih u inozemstvu, pomoći i ostale uplate koje su značajne za gospodarstvo zemlje iz koje potječu migranti. Utjecaj doznaka na gospodarski rast je dvojak: prvi je smanjenje siromaštva onih kojima su isplate upućene, a drugi negativni odraz je smanjenje konkurentnosti gospodarstva zemlje iz koje migranti potječu. Jedna od mogućih posljedica je i poticanje nezaposlenosti onih koji primaju doznake.

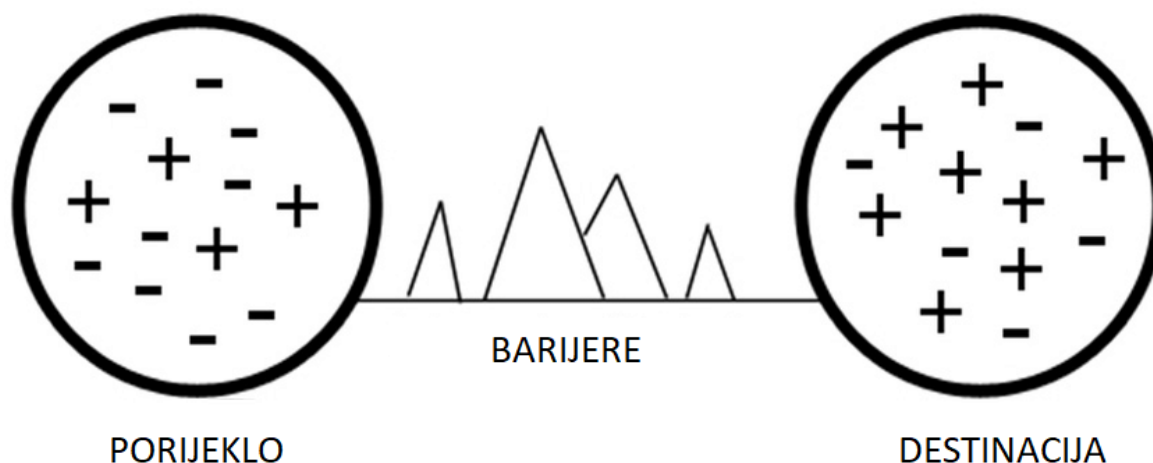
Međutim, spomenute se posljedice primarno odnose na ekonomiju i gospodarstvo. S druge strane, važno je nekonvencionalno promatranje pitanja migracija, a poglavito u kontekstu ekonomskih migracija. Često su kroz literaturu zanemarene, tako, potencijalne promjene pa i posljedice u obitelji koja ostaje u vlastitoj domovini. One, isto tako kao i ekonomske, mogu biti i pozitivne i negativne.

Primjerice, Grinberg i Grinberg (1984) ističu progresivno povlačenje roditeljske figure kao jednu od posljedica koje je moguće predvidjeti nakon migracije roditelja, ali, koja je također i neophodna (pa čak i poželjna u što ranijoj dobi) u razvoju ljudske neovisnosti i zrelosti. Naravno da migracija u ovom procesu nije nominalan način za postizanje ovog krajnjeg cilja, ali ona uvelike može potaknuti. Druga posljedica je bolje materijalno stanje od onog prijašnjeg određene obitelji (Jurić, 2018). Ne samo da hrvatski iseljenici bolje materijalno privređuju, već stječu i nova znanja, iskustva, uspostavljaju veze i poznanstva. Ovo otvara prostor za nova ulaganja zemalja iz koje su osobe iselile.

2.1. Teorijska objašnjenja migracija

U sljedećem poglavlju prikazat će se neka od ključnih teorijskih objašnjenja migracija. **Ravenstein** je 1885. objavio rad u kojem izlaže zakonitosti migracija. Već je tada teoretizirao o potisnim i privlačnim čimbenicima (u literaturi poznat kao *push-pull* proces). Razdvojio je dvije skupine argumenata zbog kojih ljudi sele. Prvu je definirao kao nepoželjni uvjeti nekog područja koji ljude „potiskuju“ od spornog mjesta. Drugu skupinu činili su poželjni uvjeti koje ljude „privlače“ na novu lokaciju. Ravensteinovi zakoni migracija bili su temelj brojnim drugim znanstvenicima koji su se bavili temom migracija. Jedan od njih bio je i Everett S. Lee (Jurić, 2018).

Lee je 1966. objavio članak „Teorija migracije“. Leejev cilj, kao i Ravensteinov, bio je generalizirati određene pojave koje drugi znanstvenici (i grane znanosti) nisu umjeli, kako bi, na taj način, i doprinio razvitku znanosti u nekim segmentima. Da bi što uspješnije generalizirao pojavu migracija, Lee je iznio ključne čimbenike u procesu migracije (Slika 1).

Slika 1. Grafički prikaz odlučujućih čimbenika u procesu migracija prema teoriji Everetta Leeja (1966)

Četiri su skupine tih čimbenika, iako su u grafičkom prikazu obuhvaćena tri. Prva je ona vezana uz zemlju **porijekla**, koji mogu biti i pozitivni i negativni. Drugu skupinu čine oni čimbenici koji su vezani uz željenu **destinaciju** (također mogu biti pozitivni i negativni). Treća skupina čimbenika ključnih u donošenju odluke o preseljenju su **barijere**, a četvrta, i posljednja, odnosi se na **osobne** (individualne) čimbenike.

Lee je, kasnije, ove čimbenike raščlanio na potisne i privlačne, budući da u svakom od (*push and pull factors*) (Green, 2016). Drugim riječima, unutar odlučujućih čimbenika u procesu migracija postoje i potisni i privlačni čimbenici, grafički prikazano + i – simbolima.

Lee (1966, prema Jurić, 2018) je iznio najvažnije **potisne** čimbenike koji utječu na migracije. Može se raditi o promjenama u prirodnoj okolini ili prirodnim nepogodama. U ovu situaciju ubrajaju se i, primjerice, zatvaranje industrije, ali i potresi, poplave i sl. Sljedeću ključnu skupinu potisnih čimbenika čine ekonomski (npr. nemogućnost zaposlenja, niske plaće, loši uvjeti rada i života i slično). Nadalje, ključni potisni čimbenici su i politički (neslaganje sa postojećim sustavom, nepoštivanje ljudskih prava, represija, proganstvo...). Zadnju kategoriju čimbenika čine socijalni i oni su preslika otuđenosti od vlastite zajednice. Ključna je pretpostavka nemogućnost realizacije socijalnih ciljeva.

Ključni **privlačni** čimbenici su bolje ekonomske mogućnosti po preseljenju (viši standard, bolje plaće, lakši poslovi). Sljedeći se odnosi na mogućnost stjecanja obrazovanja. Također, važan privlačan čimbenik je i privlačnost same okoline i uvjeta života u novom prostoru. U ovoj se kategoriji mogu naći čimbenici kao ugodniji klimatski uvjeti, veći izbor škola, bolji politički sustav zemlje. Posljednji ključni privlačni čimbenik je odlazak za nekim s kim smo povezani - objašnjava se time da se migracija ostvaruje poznanstvima, prijateljstvima i drugim kanalima iz bliže okoline.

Posredne barijere od krucijalne su važnosti u procesu odlučivanja o preseljenju. Primjerice, restriktivne useljeničke politike, potencijalno skup prijevoz do željene lokacije i slične okolnosti mogu doprinijeti konačnoj odluci.

Individualni čimbenici karakteristike su pojedinca koje mogu utjecati na donošenje odluke. Individualne karakteristike su dob, spol, razina obrazovanja i sl. koje pritom mogu doprinijeti konačnoj namjeri.

Uz razloge i čimbenike preseljenja, Lee je uveo i termin **volumen migracija**. Iznio je pet tvrdnji kojima opisuje determinante gustoće naseljenosti na određenom prostoru. Prvom navodi kako volumen migracije u određeni prostor ovisi o stupnju raznovrsnosti teritorija određene zemlje. Primjerice, raznovrsnost rudama, prostora, mogućnosti transporta, zapošljavanja, itd. Nadalje, volumen migracija ovisi i o raznovrsnosti ljudi, na način da će mjesta raznovrsnijih kultura privući veću masu doseljenika. Volumen migracije ovisi i o mogućnosti savladavanja prepreka (barijera), kao što je primjerice bilo rušenje Berlinskog zida (kada govorimo o fizičkim preprekama). Volumen migracije također ovisi i o fluktuaciji u ekonomiji (što doprinosi mogućnostima razvoja gospodarstva, a shodno tome i otvaranju radnih mjesta). Posljednji kriterij koji utječe na gustoću migranata unutar određenog prostora je vrijeme (ukoliko ne dođe do značajnijih promjena).

Iako se teorija Everetta Leeja naziva klasičnom, vrlo je neprimjenjiva u analizi migracija na makrorazini, buduće da uvelike ovisi o mikrorazinskim i individualnim čimbenicima, ovisno o kontekstu pojedinca.

Nikolinakos je 1978. iznio opću teoriju migracija, koja je uvelike odgovarala tadašnjoj neoklasičnoj ekonomskoj teoriji. Vanjske migracije dovedene su u vezu s globalnim zakonima ponude i potražnje (Green, 2016). Migracije se zapravo javljaju kao regulator ponude i potražnje radne snage na svjetskoj razini, a time i samog razvoja gospodarstva (Mesić, 1987). Drugim

riječima, zemlje koje oskudijevaju u radnoj snazi, nudit će i veće plaće pa time i privući osobe iz zemalja s viškom radne snage. Slično je shvaćanje migracija iznio i Castles (1984, prema Mesić, 1987) u svojoj političkoj ekonomiji migracija. On je ustanovio da su tadašnje migracije prvenstveno radne te uvelike ovisile o gospodarskom razvoju određene zemlje u datom periodu, a ekspanzija gospodarstva mogla se održati jedino i isključivo uvozom te motivacijom nove radne snage iz stranih zemalja (Mesić, 1987).

Castels je (1984, prema Mesić, 1987) vanjske migracije objasnio kroz prizmu teorije svjetskog sustava. Začetnik teorije je Immanuel Wallerstein, a polemizira neravnopravan gospodarski razvoj zemalja, što naposljetku, ugrubo rečeno, doprinosi i neravnomjernoj raspodjeli radne snage (Jakšić, 2019). Prema Wallersteinovoj teoriji svjetskog sustava, Castels (1984, prema Mesić, 1987) migracije objašnjava kao posljedicu globalnog kapitalizma. Točnije, jeftina radna snaga maksimizirat će i profit, što zapravo i jest krajnji kapitalistički cilj (Mesić, 1987).

Teorije iz razdoblja neoklasičnih ekonomskih teorija, kao što su i spomenute teorije Nikolinakosa i Castlesa naglašavaju (kapital) kao jedan od važnijih katalizatora migracija (Green, 2016).

U suvremenije doba, migracije su promijenile svoja uporišta. Susrećemo se s pojavama poput odljeva mozgova, tražiteljima azila, izbjeglicama, kvalificirani migranti i sl., stoga se i pojam migracija proučava iz drugačijeg polazišta (Anthias, 2009).

Faist je (2000, prema Jurić, 2018) mogućnosti istraživanja migracija raščlanio prema polazišnim točkama istih. Tako se, prema Faistu, migracije mogu promatrati kroz individualnu razinu, političko-ekonomsko-kulturnu razinu, ali i u odnosu na socijalne i simbolične veze između migranata i grupa te već postojećih resursa. Shodno Faistovim postavkama, migracije se mogu proučavati na mikro, mezo i makro razini.

Mikrorazinska istraživanja usmjerena je na proučavanje individualnih čimbenika koji su ključni u procesu migracija. Na mikrorazini, pojedinac ima mogućnost izbora, budući da preseljenje jedino i ovisi o osobnim razlozima. Socijalni i profesionalni položaj, motivacija, transnacionalna umreženost neke su od varijabli koje se proučavaju u kontekstu mikrorazinskih istraživanja migracija. Krovno bi se ovi pojmovi mogli nazivati vrijednostima, željama i očekivanjima pojedinca.

Mezorazinska istraživanja daju osvrt na socijalne mreže i veze (što obiteljske, što simboličke, u vidu etničkih kultura, nacija, religija i sl.), a koje na taj način utječu na migracijska kretanja.

Makrorazina proučavanja migracija uporište imaju na političko-ekonomsko-kulturalne strukture. Makrorazinska proučavanja možemo dovesti u vezu s nekim od već spomenutih teorija, a koje migracije objašnjavaju kroz prizmu ponude i potražnje na tržištu rada. Ono što je potrebno istražiti na makrorazini su gospodarstvo i političko vođenje unutar određenih zemalja.

Biheviorističke teorije migracija suprotstavljaju se većini spomenutih teorija, budući da osoba koja donosi odluku o mogućnosti preseljenja nema objektivno znanje niti neiskrivljenu i jasnu sliku o zemlji (gradu, mjestu) primateljici. Biheviorističke teorije usmjeravaju se na kognitivne i psihološke procese odlučivanja te ističu kako migracija nije uvijek optimalan i racionalan ishod tih procesa (Jurić, 2018). Unutar biheviorističkih migracijskih teorija spominju se različiti konstrukti, a koji uvjetuju određenu vrstu subjektivnost u procesu migracije. Stoga je važno spomenuti procjenu korisnosti migracije, kao rezultat vlastitog procesa evaluacije. Ta evaluacija isto tako će ovisiti individualno, ovisno o pojedincu. Unutar procjene može biti obuhvaćen socijalni status, zdravlje, moralnost, obrazovanje, itd. Za bihevioriste je također važan i koncept stresa. Ovisno o stupnju stresa unutar određenog prostora, mijenjat će se i razmišljanja o životu u tom prostoru. Zbog nezadovoljstva i nemogućnosti povećavanja tolerancije na stres, pojedinac može doći i do odluke o preseljenju.

King i Karamoschou (2019) kao suvremeni teoretičari opisuju i dotiču se tema migracija polemiziranjem njihove generalizabilnosti. Govore o fragmentiranim i fluidnim mobilnostima, a posebice na području Europe i Balkana. Tvrde kako se ona može promatrati na konceptualnoj (teorijskoj) i empirijskoj (iskustvenoj) razini. U teorijskom smislu naglašavaju kako je migraciju važno promatrati kao puno kompleksniju i slojevitiju pojavu koja postoji u različitim vremenima i prostorima, odnosno promatrati ju kao dinamički proces. Puno je različitih putanji tog procesa koji se manifestiraju na različite načine.

2.1. Migracije u Hrvatskoj

Hrvatska se u literaturi spominje kao jedna od zemalja s najintenzivnijim i najdugotrajnijim iseljavanjem stanovništva. Brojni su povijesni, politički i ekonomski čimbenici doprinijeli ovakvom ishodu (Jurić, 2018).

Zlatković Winter (1993) dijeli migracije u hrvatskoj povijesti na **predmoderni** i **moderni** oblik. Objašnjava kako se i razdoblja migracija kategoriziraju u odnosu na način privređivanja i organizacije društva. Tako se migracije **predmodernog** perioda odnose na one migracije koje su se javljale u svim organizacijama života, a koje spadaju u preindustrijskom razdoblje (plemena, feudalizam, ...). **Moderne** se migracije vremenski promatraju nakon industrijalizacije i mobilizacije resursa u proizvodnji i privređivanju.

Iako se povijest migracija na području Hrvatske može pratiti još od prije nove ere, za potrebe diplomskog rada dovoljan je prikaz selidbi na području današnje Republike Hrvatske od kraja srednjeg vijeka. Razdoblje je to značajnijih migracija na područjima današnje Hrvatske, budući da su tada Turci prodrli na to područje (Zlatković Winter, 1993). Osmanlijska osvajanja bila su jedan od prvih razloga masovnih iseljavanja. Hrvatsko se stanovništvo u tom periodu pretežito povlačilo prema unutrašnjosti tadašnjeg Habsburškog Carstva, u zapadnu Ugarsku, Donju Austriju i Slovačku (Heršak, Mesić, 1990; prema Zlatković Winter, 1993).

Po završetku turskih osvajanja dolazi do privremenog zatišja u kontekstu masovnih iseljavanja s područja Hrvatske. To je zatišje trajalo, a od 16. stoljeća nadalje iseljavanja su bila uvjetovana društvenim prilikama (Jurić, 2018). Međutim, Jurić (2018) upozorava da su prava masovna iseljavanja s prostora Hrvatske započela potkraj 19. stoljeća te da je taj je val trajao do kraja Prvog svjetskog rata. U tom je periodu iz Hrvatske iselilo pola milijuna Hrvata. Primarni su razlozi tada bile ekonomske prilike. Važno je napomenuti da je u tom vremenskom razdoblju trajao i treći val iseljavanja u SAD sa područja Europe, a masovna su iseljenja bila proširena na području cijelog europskog kontinenta.

U tom je periodu jedan od glavnih razloga iseljavanja s hrvatskog obalnog i otočnog prostora pojava bolesti vinove loze. Posljedica iste bila su propadanje ključne poljoprivredne djelatnosti tog područja.

Seljenje je opet intenziviralo pošto je završio Drugi svjetski rat. Uzrok tom valu selidbe bio je politički, a prednjačile su dvije grupe – oni koji su strahovali od komunističkog režima i pripadnici poraženih snaga. Politički uvjetovano seljenje nastavilo se i u desetljećima koja su slijedila (Jurić, 2018).

Od sredine 20. stoljeća iseljavanje je naginjalo prema europskim tržištima radne snage i više ne dominiraju klasična prekomorska iseljenja. To je razdoblje kada započinju suvremene migracije. Iseljenici tog vremena nazivaju se – *gastarbajterima*. Naziv je to za privremene radnike u inozemstvu. Za vrijeme prvog vala iseljavanja migracije su bile isključivo ekonomski uvjetovane (70-ih godina). Slijedila je etapa seljenja radi ponovnog spajanja obitelji (80-ih godina). 90-ih je godina razlog migracije bio bijeg od rata.

Jurić (2018) je izložio šest temeljnih motivacijskih čimbenika koji su kroz povijest utjecali na migracije Hrvata. Prvi u nizu su **ekonomski čimbenici**. Lako je zaključiti da su osobama privlačnije zemlje s boljim životnim standardom, gospodarskim rastom i lakšim mogućnostima zapošljavanja. Sljedeći čimbenik koji navodi autor su **potisni čimbenici** u zemljama s lošim upravljanjem, visokom razinom korupcije i slabo razvijenim javnim sustavima. Spominju se i **demografski čimbenici**. Ti su čimbenici bitniji u razvijenim zemljama (u zemljama u koje se migrira), budući da pad stope nataliteta i ukupnog starenja stanovništva otvara prostora za radna mjesta, a time i potrebom za nadoknađivanje radne snage. Nadalje, autor izlaže i čimbenik koji je prouzročen **uskraćivanjem temeljnih ljudskih prava i osobnih sloboda, ekološke čimbenike** (potresi, industrijske katastrofe, poplave, ...). Posljednji, šesti čimbenik je onaj u vezi s **transnacionalnim mrežama** u razvijenim zemljama. Odnosi se na to ima li ili ne osoba koja planira migrirati obiteljsku ili rodbinsku (ili neku drugu blisku vezu) s nekim u razvijenim zemljama (ili zemljama u koje se želi migrirati).

Četiri su najčešće kategorije razloga migracija. Vukorepa (2018) navodi **ekonomske, političke, prirodne (klimatske) i socijalne (kulturološke)**. U kontekstu iseljavanja u Hrvatskoj, posebno će se akcentirati ekonomski aspekt. Čini se kako promjenom društvenih događanja, teško pratimo korak s odgovaranjem na potrebe koje se javljaju. Razlozi sve češćih međunarodnih migracija su: 1.) nejednake razvijenosti država, 2.) rast povezanosti svih razvijenih gospodarstava i 3.) promjene na tržištu rada (Vukorepa, 2018).

Hrvati su i prije zadnjeg vala migracija (od ulaska Hrvatske u Europsku uniju) najčešće iseljavali u Njemačku. Statistički podaci, koji nisu u potpunosti točni, pokazuju da su 1972. godine radnici s područja bivše Jugoslavije zauzimali prvo mjesto među svim stranim radnicima u SR njemačkoj. Prvenstveni je razlog tome sklapanje međudržavnog sporazuma između SR Njemačke i Socijalističke Federalne Republike Jugoslavije, kojim su se definirali uvjeti zapošljavanja i prava radnika iz Jugoslavije (Jurić, 2018).

Uz kategorije razloga za migraciju, važno je raščlaniti i čimbenik za spremnosti na iseljavanje.

Učinci iseljavanja Hrvata dijele se na pozitivne, negativne i indiferentne. Potencijalni **pozitivni učinci** zasigurno su manja stopa nezaposlenosti u struci zbog proporcionalno i smanjene konkurentnosti na tržištu rada. Druga je pozitivna konzekvenca i veća plaća u struci emigranata. Ovaj je učinak veže i uz sljedeći, a odnosi se na novčane doznake iz inozemstva. Također, veliku prednost čine i ljudski i financijski kapital povratnika. **Negativni su učinci** iseljavanja sam gubitak ljudskog kapitala (i daljnjih potencijalnih ulaganja), gubitak financijskog kapitala emigranata, manja ukupna zaposlenost, veća nezaposlenost i manje plaće komplementarne struke emigranata, manja kompetitivnost, manja produktivnosti te negativan utjecaj iseljavanja na BDP.

Indiferentni su učinci veća uključenost na tržištu rada obitelji emigranata koje ostaju, manja participacija na tržištu rada obitelji koje primaju novčane doznake te lakša buduća migracija stanovništva (Jurić, 2018).

Kretanjem prema suvremenim vrijednostima, Hrvatska je doživjela značajne socijalne transformacije. Prošla je kroz ratove te pad socijalnog standarda. To je za posljedicu dovelo do urušavanja socioekonomske sigurnosti.

Važno je napomenuti i ograničenje pri određivanju stvarne brojke iseljenih, a to je značajan broj neregistriranih imigranata, budući da Hrvatska nema registar stanovništva. Iako zakon nalaže da je osoba, koja je napustila vlastitu zemlju, dužna o tome obavijestiti Ministarstvo unutarnjih poslova, isti se ne provodi, stoga je teško zaključiti kolika je stvarna brojka iseljenih. Ono čime se može dodatno provjeriti realniji broj doseljenih u stranu državu je provjera broja useljenika iz određene zemlje prema njihovim statističkim podacima, čime je moguće približiti se realnijem prikazu. U prvim valovima migracija prava je rijetkost bila migracija cijelih obitelji. Često bi djeca

u tim slučajevima ostajala s bakama i djedovima. Iseljenički su članovi obitelji financirali one u domovini.

2.2. Migracije u Hrvatskoj – novi val

Iako je kroz povijest Hrvatska primarno bila zemlja emigracija (Gelo i sur., 2005), trend iseljavanja iz domovine posebno je ekspandirao 2014., kada je Republika Hrvatska postala jedna od članica Europske Unije (Župarić-Iljić, 2016). Bez obzira na aktualni val migracija, Hrvatska se i otprije ubraja u zemlje s najizraženijim i najdugotrajnijim iseljavanjem. Masovno je iseljenje započelo 1. srpnja 2015., kada je Njemačka otvorila svoje tržište rada za radnike s hrvatskom putovnicom. Te se godine migracija intenzivirala, a naredne nastavila jednakom dinamikom.

Važno je napomenuti da svaka stara članica Europske Unije ima pravo uvesti ograničenja u protoku radnika iz novih članica u maksimalnom trajanju od sedam godina (što znači da se pravo na rad hrvatskim radnicima može ograničiti prijelaznim mjerama najdulje do 30. lipnja 2020).

Ono što je specifično za noviji val iseljavanja je seljenje cjelokupne obitelji. U prijašnjim je generacijama to bila rijetkost. Ovaj navod potkrepljuje rezultat Jurićevog istraživanja (2018) u kojem 52,4% ispitanika navodi da je emigriralo zajedno s obitelji. Ipak, 20% njih navodi kako im je partner(ica) ostao/la u domovini, a 20,4% ističe da su i djeca ostala u domovini.

Jurić (2018) je istraživao specifičnosti i karakteristike aktualnih migracija Hrvata u Njemačku i utvrdio tezu u kojoj je naglasio da ekonomski čimbenici nisu najvažniji u donošenju odluke o iseljenju. Iseljavanje u Njemačku čini oko 75% ukupnog novog iseljeničkog vala (Draženović i sur., 2018). Isto tako, rezultat Jurićevog istraživanja (2018) pokazuje da su potisni čimbenici iz Hrvatske puno snažniji od privlačnih čimbenika u Njemačkoj. Točnije, na iseljavanje više utječu korupcija, pravna nesigurnost i nemoralnost političke elite, a ne težnja za boljom zaradom.

3. Bilocirane obitelji – pojam i specifičnosti

Bilociranu migrantsku obitelji obilježava život člana/članova obitelji koji živi i radi odvojeno od mjesta u kojem stalno boravi obitelj člana koji je u migraciji. Isto tako, bilokacija dovodi do selektivnog raskida jedinstva obiteljskih uvjeta (Dumančić, 1988.) Važno je, pritom, razlikovati i vanjske od unutrašnjih migranata. Vanjski migrant iz bilocirane obitelji je onaj odsutni član obitelji, koji je na „privremenom“ radu u inozemstvu. Unutrašnji migrant je član obitelji koji privremeno radi i boravi na različitoj lokaciji od ostalih članova obitelji, ali unutar iste države (Dumančić, 1988).

Uz pojam bilokacije vežu se i drugi konstrukti koji se tiču prekograničnih socijalnih formacija. Na široj razini, radi se o posljedicama makroekonomskih promjena, globalizacije i multikulturalizma. Bauböck i Faist (2010) posebice izdvajaju pojam dijaspore te transnacionalizma (usko vezani pojmovi uz bilokaciju). Isti autori ističu kako su ova dva pojma međusobno vrlo bliska, ali da ih je potrebno razlikovati, budući da se oba pojma tiču pripadnika jednakih skupina. Dijaspora je, za razliku od pojma transnacionalnosti, podjednako kao pojam zastupljena i u znanstvenim krugovima, ali i u javnim diskursima (Bauböck i Faist, 2010). Autori navode kako se značenje pojma dijaspore kroz povijest mijenjalo, ali se njene definicije u modernom razdoblju sastoje od tri kuta promatranja dijaspore. Prvi je, onaj koji je stariji, a odnosi se na prisilnu disperziju stanovništva. Primjer su kroz povijest bili Židovi, Armejci, u novije doba Palestinci, Sirijci itd.

Faist je (2010) istakao ključne sličnosti i razlike između pojmova dijaspore i transnacionalizma. Ono što je neminovno u kontekstu oba pojmova jest život preko granica vlastite domovine. Dijaspora je obično fokusirana na odnose između domovine (referentnog porijekla) i ljudi u disperziji, ali uključuje i promatranje nove okoline. Stvara se, naime, triangulacijski socijalni odnos između migranta, mjesta porijekla i destinacije (Safran, 1991; prema Faist, 2010). Ona svakako može biti proširena uključivanjem daljnjih odredišta u budućim migracijama. Transnacionalna se empirijska istraživanja više dotiču pitanja integracija u imigrantskim zemljama. Literatura na temu dijaspore primarno se dotiče kulturoloških distinkcija među grupama, dok se literatura bazirana na transnacionalizmu dotiče samog iskustva inkorporacije migranata.

Uz navedeno, transnacionalizam je širi pojam od pojma dijaspore i to u odnosu na dva čimbenika. Prvi se tiče **referentnih grupa**. Tako se u literaturi dijaspore uvijek tiče religijskih, etničkih i

nacionalnih grupa ili zajednica, dok se literatura temeljena na pitanju transnacionalizma temelji na tvorbi socijalnih formacija, uključujući i one prethodno spomenute. Transnacionalizam, kao širi pojam, definira i pojave poput stvaranja transnacionalnih socijalnih mreža, ali i društvenih pokreta. Drugi je čimbenik koji diferencira dijasporu od transnacionalnih zajednica onaj koji se tiče same **forme** prekograničnih zajednica. Točnije, uz dijasporu se najčešće veže njeno postojanje unutar neke šire, zastupljenije zajednice. S druge strane, transnacionalne zajednice obuhvaćaju i šire koncepte. Primjerice prekogranična sela ili pak pogranične zajednice.

Faist (2010) razlikuje pitanje dijaspore od transnacionalizma i na dimenziji **identiteta** i **mobilnosti**. Dijasporu karakterizira zadržavanje kolektivnog identiteta unatoč disperziji stanovništva. Kod pitanja transnacionalnosti, identitet ne mora biti konstantan. On se, dapače, mijenja i podložan je promjenama.

Jurić također (2018) prikazuje pojam *transmigranta*. Definira ga kao osobu koja se podjednako identificira s prostorom u kojem fizički žive i prostorom koji su napustili. Vertovec (2001; prema Čapo Žmegač, 2003) transnacionalizam definira kao pojavnost širokog broja interakcija između osoba, ali i institucija, neovisno o postojanju granica. Također, transnacionalizam je proces kako uspostavljanja tako i održavanja socijalnih odnosa kojima se povezuje zajednica iz koje su iselili sa zajednicom primateljicom. Da bi se transnacionalizam u tom smislu i manifestirao, potrebno je sudjelovanje osobe u oba društva. Elementi koji pridonose transnacionalizmu je vremenski kontinuitet i održavanje prekograničnih veza. Čapo Žmegač (2003) navodi da bi prikladniji naziv za spomenutu pojavu bio – međudržavna translokalnost, budući da transmigranti povezuju lokalitete u koji migriraju i onaj iz kojeg dolaze. Ista autorica navodi i pojam prekogranični rodbinski reciprocitet, koji uključuje emocionalnu i ekonomsku skrb za članove obitelji koji su ostali u vlastitoj domovini.

Ključna razlika između bilociranosti/translociranosti/plurilociranosti i drugih vrsta migracija je taj što migracija i povratna migracija nisu konačni i izolirani događaji. U ovakvim se okolnostima iseljenja uzastopno se ponavljaju. Ovaj tip preseljenja karakterizira tzv. „stalna privremenost“.

Negativne posljedice bilokacije mogu se očitovati na organizacijskom aspektu, emocionalno, odgojno-obrazovnom i zdravstvenom. Posljedice se, za potrebe Dumančićeva rada (1988), isključivo odnose na sedentarni dio obitelji. Ovo su dinamički čimbenici na koje se može utjecati, najčešće uz pomoć šire obitelji, prijatelja i drugih značajnih osoba iz okoline (Dumančić, 1988).

U sprječavanju potencijalnih rizičnih čimbenika zasigurno pripomažu i nove tehnike roditeljstva korištenjem mobilnih uređaja i ostalih tehnoloških uređaja koji imaju mogućnost pisane ili audiovizualne komunikacije (Liu i Leung, 2016). Ovakvo se roditeljstvo naziva i virtualnim roditeljstvom (*teleparenting*). Castaneda i Buck (2011) ipak ističu da ovakva vrsta roditeljstva ne može nadoknaditi fizičku prisutnost tijekom odgoja.

3.1. Obilježja djece čiji su roditelji migranti

Kada se spominju djeca čiji su roditelji emigrirali iz vlastite zemlje, dok su djeca ostala živjeti u matičnoj zemlji, u anglosaksonskoj se literaturi koristi izraz „*left behind children*“ ili djeca koja su „ostala/ostaju“.

Sintagma engleskog porijekla „*Left Behind Children*“ u literaturi se najčešće odnosi na djecu koja su odgajana u zemljama koje su njihovi roditelji (ili roditelj) napustili zbog različitih razloga. Ipak, važno je s posebnom osjetljivošću rabiti ovu sintagmu, kako bi se izbjegla stigmatizacija djece čiji su roditelji u migraciji te kako bi se izbjeglo osuđivanje skrbnika koji su, prema tvorbi riječi, „ostavili“ djecu u drugoj, vlastitoj domovini. Ovo stvara sliku djece koja doživljavaju negativne emocije kao posljedica migracije roditelja, što ne mora nužno biti slučaj. Za većinu roditelja odlazak na rad u drugu zemlju je težak, ali ujedno i racionalan izbor.

Posljedice bilociranosti očituju se na aspektu psihosocijalnog razvoja djece, ekonomskog statusa, prilika i općeg blagostanja djece, a one se manifestiraju na spektru od šetnog prema korisnom. Ono što prijekopotrebno jest uskladiti politike koje doprinose i utječu na takav način života, odnosno politike koje se tiču brige o djeci koja ostaju u domovini. Već postojeće politike i odredbe uređuju procese migracije i politike radnih migracija, za vrijeme čega reguliranje utjecaja migracija na djecu i druge članove obitelji često ostaje u sjeni.

Izvještaj u kojem se govori o problematici djece koja ostaju, a koji je izrađen od strane UNICEF-a (<https://www.unicef.org/media/61041/file>), govori o nizu preporuka koji se tiču održavanja i izgradnje odnosa na daljinu, a one su sljedeće:

- Roditelji mogu pružati skrb u psihosocijalnom razvoju bez obzira na njihovu (fizičku) odsutnost kroz kontinuirano održavanje kontakta s djecom i uz podršku ostalih skrbnika i članova zajednice;
- Učitelji i brojni drugi djelatnici javnih službi moraju biti educirani o načinima pružanja emocionalne i psihološke pomoći djeci čiji su roditelji u migraciji;
- Iako novčane doznake omogućavaju pristup zdravstvenoj skrbi i obrazovanju, nisu zamjena za isticanje problema zemalja koje potiču osobe na migraciju, obzirom na to da su doznake pokazatelj toga koliko je radna migracija zastupljena u kojoj zemlji;
- Država mora zaštititi prava obitelji na jedinstvo tako da omoguće obiteljima putovanja i razvoj radnih programa kojima će se osigurati privremeni povratak osobe u radnoj migraciji obitelji ili omogućiti djeci posjetu roditelja;
- Potrebno je više podataka i istraživanja na temu izazova s kojima se susreću djeca bilociranih obitelji.

Razlozi zbog kojih roditelji žive odvojeno od vlastite djece su sljedeći: ograničene mogućnosti po pitanju zaposlenja u vlastitoj zajednici (domovini) i potplaćeni poslovi za čiji rad ne bi bilo moguće financijsko zbrinjavanje cijele obitelji. Dodatni je otežavajući čimbenik u preseljenju cijelih obitelji i činjenica da radne vize ne dozvoljavaju uvijek i nužno migrantima da se presele sa svojom obitelji. Uz ovaj razlog, roditelji navode nedostatak ikakvog slobodnog vremena za vrijeme rada u zemlji destinacije, što bi opet onemogućilo aktivnu participaciju u skrbi o djetetu.

Teško je naći točan statistički podatak kojim se utvrđuje broj djece u svijetu koja su ostala u vlastitoj domovini, a za čije su vrijeme roditelji migrirali, budući da je velik broj takve djece upravo iz zemalja trećeg svijeta te se takve evidencije ne vode adekvatno (Guentcheva, 2010). UNICEF je 2007. (prema Guentcheva, 2010) objavio neke statističke podatke o djeci koja su ostala u vlastitoj domovini. Iznose kako je na Šri Lanki čak preko milijun djece čije su majke u radnoj migraciji. Trend je sličan i u drugim dijelovima svijeta. Ekvador bilježi oko 300 000 djece koja su ostala. U Moldaviji je čak 31% djece u dobi 0-14 u određenom periodu života bilo u kategoriji djece koja su ostala. Prema izvještaju publiciranom od strane UNICEF-a (<https://www.unicef.org/media/61041/file>) 12% meksičkih migranata i 22% radnih migranata iz Salvadora, a koji su u to vrijeme privremeno radili i živjeli u SAD-u tvrde kako imaju djecu koja

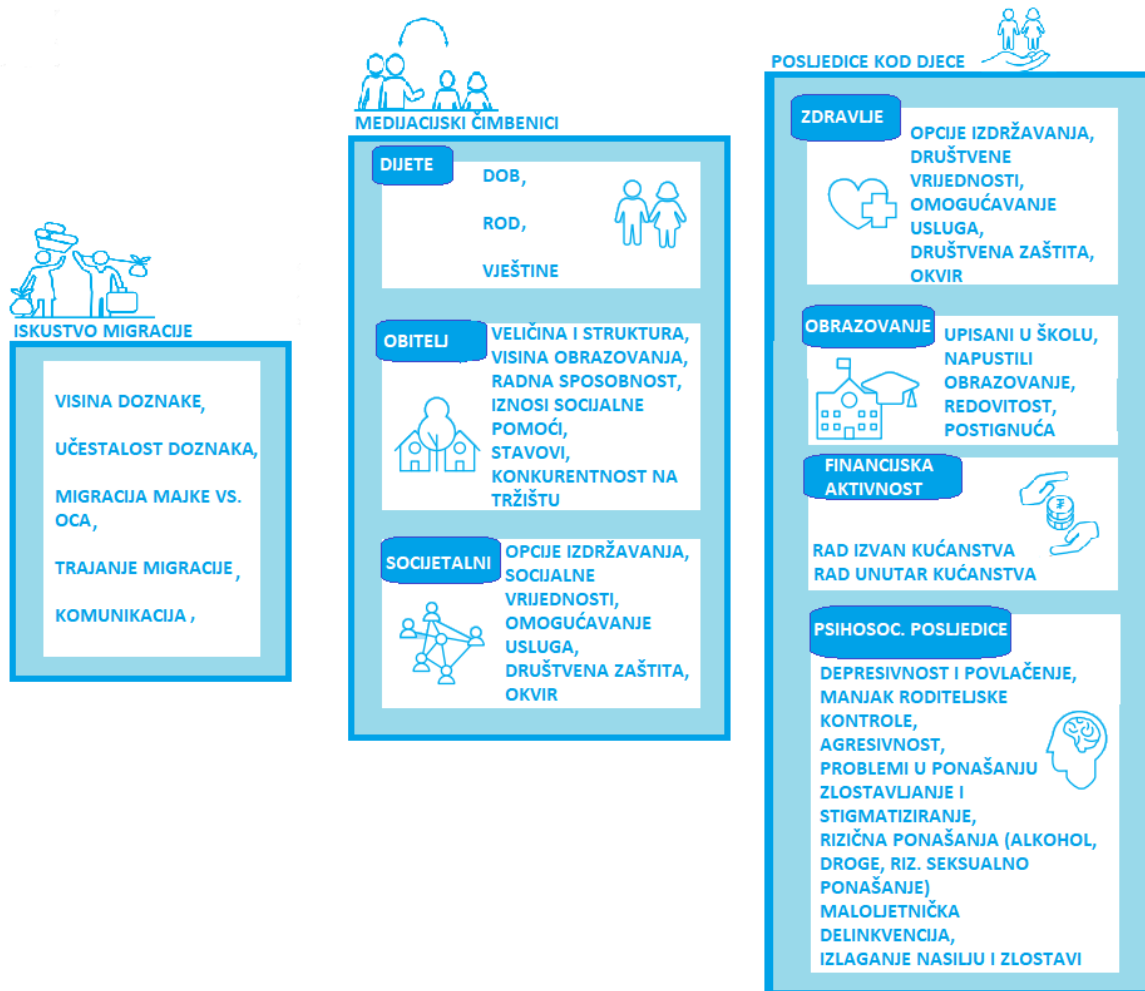
su u vlastitoj domovini. Slični su podaci i u drugim zemljama – Jamajka, Indonezija, Tajland, Albanija, Ukrajina i brojne druge.

Omogućavanje prava djeci koja ostaju u vlastitoj domovini znači i osiguravanje ključnih smjernica po pitanju radnih migracija i upravljanja migracijama. Djeca koja ostaju pod izravnim su utjecajem regulacija koje ograničavaju kretanja obitelji. Primjerice, politike radnih migracija ne omogućavaju nužno migrantu opcije posjeta obitelji ili skrbi za djecu. S druge strane, konstruktivne politike mogu doprinijeti mogućnostima odlazaka i povrataka, slanja doznaka i očuvanja kontakata s ostalim članovima obitelji, koji su dio takve bilocirane obitelji. Značajne osobe iz okoline uz pravilno provođenje politika mogu minimizirati potencijalne rizike, a maksimizirati korisne aspekte migracija po pitanju posljedica na djecu. Te su osobe roditelji, skrbnici, nastavnici, vodeći članovi lokalnih zajednica, djelatnici socijalne skrbi i ostalih javnih sektora, ali i onih privatnih. Svi oni imaju važnu ulogu u zaštiti prava djece koja ostaju.

4. Prikaz nekih rezultata istraživanja o bilociranim obiteljima

Tema bilociranih obitelji u stručnoj praksi nije ostala zanemarena. Ipak, važno je naglasiti kako se terminologija istraživanja privremeno odvojenih obitelji uzrokovanih radnim migracijama značajno razlikuje. Ipak, neki koncepti vrlo su slični i bliski.

Iz istraživanja koje je publicirano od strane UNICEF-a, a koje su proveli Catrinescu i suradnici (2011), a u sklopu kojega se ispitivao utjecaj migracija na djecu i majke koje ostaju u Tadžikistanu, proizlaze ključni aspekti zaštite članova obitelji koji ostaju, ovisno o područja života na koji je potrebno obratiti posebnu pozornost (Slika 2).

Slika 2. Posljedice za zaštitu i blagostanje djece migrantskih radnika u Tadžikistanu (Catrinescu i sur., 2011)

Iako su se Catrinescu i suradnici (2011) usmjerili na istraživanje posljedica migracija na djecu i roditelje koja ostaju, naveli su i ključne medijacijske čimbenike, budući da su u samom zaključku ustvrdili mogućnost i pozitivnih i negativnih posljedica bilociranosti. Djeca koja su bila u mogućnosti računati na financijsku i psihološku **podršku proširene obitelji**, u manjem su stupnju bila podložna posljedicama roditeljske migracije. Također, postojanje migrantskog člana obitelji u kućanstvu ne znači nužno redovite doznake, a daljnji negativni ishodi bilociranosti ovisili su o **visini, frekventnosti i mogućnosti predviđanja doznaka iz inozemstva**. Većom frekventnosti i višim stupnjem mogućnosti predviđanja doznaka utječe na financijsku stabilnost, a time i smanjenje percipiranja negativnosti i negativnih posljedica migracije člana obitelji na kućanstvo. migracija mijenja vremenom, ovisno o dobi djeteta. Također, mlađa djeca teže se nose sa

migracijom roditelja, ali to je dinamična varijabla čiji se intenzitet mijenja vremenom. Broj posjeta roditelja također je zabilježen kao značajan čimbenik zaštite, ali isto tako, označavao je i stresan događaj, budući da je svaki ponovni povratak označavao i bliski odlazak. Sudionici istraživanja zaključili su kako bi migracija majke prouzročila više problema od migracije oca.

Dob djeteta koje ostaje prilikom prve migracije roditelja također je jedna od bitnih varijabli u procesu prilagodbe na migraciju, budući da se mlađa djeca teže nose sa problemom odvajanja od roditelja. Uz dob djeteta, a isto tako u vezi s individualnim osobinama djeteta, važan je i rod. Rod djeteta utječe na sveukupni doživljaj roditeljske migracije, a ona se negativnije odražava na djecu muškog roda čiji je otac u radnoj migraciji, u odnosu na psihosocijalno stanje i uspjeh u školi.

Medijacijski čimbenik u očitovanju utjecaja migracija na djecu koja ostaju je i ukupan prihod unutar kućanstva, što je veći po glavi ukućana, manji je stupanj percipiranih posljedica unutar obitelji.

Veličina i struktura kućanstva važan je medijacijski čimbenik u kategoriji obiteljskih čimbenika. U kontekstu bilociranosti i njenih posljedica, važnost veličine kućanstva i broja članova obitelji posebice se odnosi na proširenu obitelj. Ona je važna zbog potrebe za nadoknadom izgubljene roditeljske uloge ono koji je u migraciji. Također, šira obiteljska struktura doprinosi otežanom identificiranju posljedica i potencijalnih negativnosti bilociranosti, odnosno odvajanja od roditelja.

Razina obrazovanja (majki) također je medijacijski čimbenik iz grupe obiteljskih čimbenika koji uvjetuje utjecaj bilociranosti, budući da oni roditelji s većom razinom obrazovanja potiču djecu na školovanje, stoga je u takvim obiteljima i zabilježena manja stopa odustajanja od obrazovanja.

Radna sposobnost i ekonomska aktivnost članova obitelji varijabla je koja je u istraživanju bila teška za istražiti, budući da ona ukazuje na prisustvo određenih kroničnih bolesti ili određenih razvojnih teškoća unutar obitelji (primjerice invaliditet). Kronične bolesti mogu biti i rezultat, odnosno posljedica migracija člana obitelji, ali ona također može biti i uzrok migracije člana obitelji. Iako fizički neprisutni, roditelji u migraciji imaju važnu ulogu u skrbi i brizi za djecu koja su ostala u vlastitoj domovini. To u određenim slučajevima dovodi do toga da djeca takvih roditelja češće bivaju u kontaktu s roditeljima, nego ostali vršnjaci. U većini slučajeva, učestalijom **komunikacijom** umanjuje se potencijalan rizik u pogledu psihosocijalnog razvoja.

Brojne su posljedice bilociranosti prema različitim autorima, a one se mogu kategorizirati s obzirom na područje života. Tako se u literaturi navode posljedice u pogledu psihosocijalne dobrobiti djece koja ostaju, u vidu obrazovanja te zdravstvenog stanja.

4.1. Psihosocijalni rizici djece koja ostaju

Djeca bilociranih obitelji često se procjenjuju kao ona koja su sklona devijantnom ponašanju, delinkvenciji i opozicijskom ponašanju. Aktivnom inkluzijom i prihvaćanjem djece smanjuje se i njihova ranjivost te razvija otpornost

Istraživanje Catrinescu i suradnika (2011) pokazuje kako je migracija roditelja najviše utjecala na psihosocijalno blagostanje djece koja ostaju. Navode pet ključnih posljedičnih problema djece koja ostaju, a to su:

1. Depresivnost i povlačenje
2. Manjak roditeljske kontrole
3. Agresivnost
4. Buntovnost, zadirkivanje i stigmatizacija
5. Rizična ponašanja (konzumacija alkohola, droga i rizično seksualno ponašanje)

Istraživanje je pokazalo visoku razinu depresivnosti i povlačenja djece koja ostaju. Ono je izraženije kod djevojčica, nego kod dječaka. Djeca bilociranih obitelji su u većem postotku istaknuli osjećaje tuge u tjedan dana od ispitivanja, nego djeca kontrolne skupine (ona čiji roditelji nisu migrirali). Čak 50% ispitanice djece koja su ostala iskazala su osjećaje tuge u posljednjih tjedan dana u usporedbi sa 33% djece iz kontrolne skupine.

Agresivnost se češće javljala kod dječaka čiji su roditelji u migraciji. Majke ispitanika tvrde kako nisu uvijek mogle skrbiti o djeci, odnosno ističu teškoće u odgoju bez prisutnosti drugog roditelja.

Iz istog je istraživanja proizašao i zaključak kako su djeca koja ostaju u većem stupnju žrtve vršnjačkog nasilja. Ispitane majke ističu i u ovom slučaju nedostatak očinske „zaštitničke“ figure. Međutim, autori ističu kako ne postoje utemeljeni dokazi koji bi podržali ovu hipotezu. Chen i suradnici (2017) navode lepezu internaliziranih problema u slučajevima djece bilociranih obitelji koja nisu u mogućnosti redovito komunicirati sa svojim roditeljem/roditeljima. Neki od

psihosocijalnih poremećaja koji se javljaju u tim slučajevima su anksioznost i depresivnost, povišena podložnost emocionalnom stresu i usamljenosti te povišena razina osjećaja napuštenosti.

Salah (2008) kao potencijalni rizik navodi i povučenost, što za posljedicu može imati i konzumaciju supstanci, ali i sukobljavanje sa zakonom.

Važnan čimbenik u pogledu emocionalnih izazova ispred djece čiji su roditelji u migraciji je i rod djeteta, ali i roditelja koji je migrirao. Odsustvo majke može doprinijeti većem osjećaju napuštenosti. U tom pogledu, dijete može imati poteškoća u obrazovnom te na emocionalnom planu (Yeoh i Lam, 2007). Isti autori navode i gubitak apetita pa time i težine mlađe djece kao jedan od učestalih problema djece čije su majke u migracijama. Uz navedeno, ističe se kako su adolescenti, čiji su očevi u migraciji, skloniji povišenoj razini konzumacije droga i alkohola za razliku od kontrolne skupine.

Ipak, ne postoje jednoznačni pokazatelji ili obrasci ishoda. Zbog multikauzalnosti u nastanku posljedica na djecu, teško je ustvrditi radili se o direktnoj uzročno-posljedičnoj vezi. Primjerice, odlazak oca, a ostanak majke u istraživanju u SAD-u doprinijelo je smanjenju školskog uspjeha, dok je u Moldaviji rezultat suprotan (Cebotari i sur., 2016). Razina obrazovanja skrbnika s kojim dijete ostaje u domovini također igra veliku ulogu po pitanju nastavka obrazovanja, tako da će dijete o kojem skrbi osoba s većom razinom obrazovanja manje propuštati nastavu (Catrinescu i sur., 2011).

4.2. Obrazovni rizici djece koja ostaju

Odlazak roditelja dovodi do promjena obiteljskih uloga i raspodjele kućanskih obveza. To može biti prilika za istraživanje novih uloga, ali zasigurno je i veliki psihosocijalni izazov za članove obitelji. Primjerice, starija djeca postaju „glave kuća“, ako su prepušteni na skrb djedovima i bakama, dolazi i do situacija u kojima djeca brinu o starijima. Neka su djeca primorana skrbiti o sebi samima. Sve ovo može doprinijeti poteškoćama u obrazovanju, razvoju anksioznosti i depresivnosti u djece, ali i povišenoj razini stresa (Chamberlin, 2010)

Različiti su čimbenici koji mogu utjecati na ishod migracije jednog ili oba roditelja. Jedan od njih su i doznake te podrška roditelja u migraciji. Financijska pomoć roditelja omogućava djeci dulji

ostanak u obrazovnom sustavu, čime se nastoji izbjeći potencijalno odustajanje od daljnjeg školovanja. Migracija roditelja okidač je i u percepciji obrazovanja iz perspektive roditelja, koji time motiviraju djecu na daljnje educiranje (Idib, 2011).

Catrinescu i suradnici (2011) ističu važnost medijacijskih čimbenika po pitanju utjecaja migracije roditelja na obrazovanje. Ti čimbenici su dob djeteta u vrijeme odlaska roditelja, spol djeteta, broj braći i sestara, obiteljska struktura, razina obrazovanja roditelja koji ostaje, razvijenost područja u kojem živi roditelj koji je migrirao. Istraživački se dio odnosi samo na onaj stupanj obrazovanja koji nije zakonski obvezan, tako da se varijabla mijenja ovisno i o prostoru, odnosno zemlji unutar koje se utjecaj migracije proučava. Kvantitativno prikupljeni podaci iznjedrili su nekoliko zaključaka. Prvi od njih je da su djevojčice koje ostaju pokazuju najbolje rezultate, ako se u obzir uzme prosjek ocjena.

Catrinescu i sur. (2011) iznose kako se ne može jednoznačno utvrditi utjecaj migracije roditelja na školovanje, budući da su i sama postignuća djece koja ostaju vrlo miješana. Primjerice, migracija može negativno utjecati na obrazovanje zbog manjka roditeljske supervizije i pomoći, što dođe dovesti do toga da djeca s vremenom postaju sve više demotivirana i ometena drugim obvezama. S druge strane, uz pomoć doznaka, ovakve migrantske obitelji mogu si priuštiti plaćene instrukcije, privatne škole i ostale metode kojima se pripomaže u učenju, odnosno olakšava školovanje.

U nekim je zemljama iznos i frekventnost slanja doznaka čimbenik koji povećava vjerojatnost ostanka djece u školskom sustavu (Yeoh i Lam, 2007).

Ipak, ne postoje jednoznačni dokazi po pitanju povezanosti bilociranosti i obrazovanja, budući da postoje različiti medijacijski čimbenici koji mogu utjecati na korelaciju između ovih dviju varijabli (Catrinescu i sur.,2011).

4.3. Zdravstveni rizici Left Behind djece

Doznake uvelike mogu utjecati na omogućavanje zdravstvene i medicinske skrbi, kao i kvalitetne nutritivne prehrane. Iako se pristup zdravstvenoj skrbi drastično povećava odlaskom roditelja u migraciju, preventivna zaštita se ne mijenja (Edillon, 2008).

Dodatne prepreke u kontekstu bilociranosti uzrokovanih radnim migracijama javljaju se onda kada migracija nije registrirana. Ovo može doprinijeti razvoju brojnih drugih teškoća, ukoliko se

skrbništvo ne formalizira. Neki od potencijalnih problema su oni u pristupu osnovnim socijalnim uslugama (obrazovanje, zdravstvena skrb, ...).

Radi višerazinske problematike potencijalnih rizika, ali i potrebe za jačanjem otpornosti djece koja su ostala u vlastitoj domovini, UNICEF je 2019. izdao šest ključnih preporuka, koje se tiču svih onih koji bi u tom smislu imali i značaj.

Riječ je o sljedećim preporukama:

1. Povećati mogućnosti preseljenja cijelih obitelji ili omogućavanje obiteljskih posjeta tijekom dugotrajnog radnog programa.
2. Omogućiti pristup informacijama roditeljima u migraciji prije odlaska o načinima pružanja podrške i skrbi, potencijalnim rizicima i o metodama komunikacije
3. Senzibilizacija ključnih ljudi u sektorima obrazovanja, zdravstvene skrbi, socijalne skrbi i ključnih ljudi u zaštiti prava djece na temu potreba i rizika djece bilociranih obitelji.
4. Omogućiti djeci koja ostaju pristup uslugama socijalne zaštite i skrbi, revidirati regulacije koje neće isključiti socijalne usluge i pomoć djeci koja ostaju
5. Omogućiti djeci koja su odvojena od roditelja adekvatnu pravnu zaštitu i pomoć roditeljima u formalnom prijenosu skrbništva;
6. Prikupiti više podataka o djeci bilociranih obitelji, kako bi se stekao bolji uvid u izazove i prilike s kojima se suočavaju te poticati zemlje da prikupljaju podatke i prate djecu koja primaju socijalne usluge, ali i onu koja ne prima usluge socijalne zaštite

Brojni su drugi istraživači nastojali ispitati i uputiti javnost i struku na obraćanje pozornosti na ovu skupinu djece. Primjerice, Castaneda i Buck 2011. godine objavili su rezultate svog longitudinalnog istraživanja. Autori su ispitivali socijalne i emocionalne posljedice djece koja su privremeno odvojena od roditelja zbog ekonomske migracije. Ispitivali su se članovi meksičkih migranata na privremenom radu u SAD-u. Metodološki pristup bio je mješoviti, a podaci su prikupljeni dubinskim intervjuiranjem, provođenjem anketa i upitnika te su se koristili klinički podaci dobiveni procesom psihoterapije istraživača i klijenata. Zaključili su da migracija roditelja ostavlja djecu ranjivima, da je migracijom roditelja uskraćena fizička te emocionalna zaštita, a nauštrb financijske sigurnosti. Time zaključuju i kako doznake mogu u određenim slučajevima

kompenzirati potencijalne teškoće koje prouzrokuje obiteljska separacija. Dugoročne posljedice migracija i mobilnosti roditelja još su otvorene za istraživanje, kako autori navode.

Zhao i suradnici 2018. su proveli su kvalitativnu studiju s ciljem istraživanja prolongirane separacije djeteta od roditelja u migraciji, iz perspektive djece, roditelja, ali i baka i djedova. Proveli su dubinske intervju sa 25 djece u dobi od sedam do 14 godina, 17 roditelja i 13 baka i djedova. Rezultati istraživanja pokazali su da, bez obzira na generalnu dobrobit čina ekonomske migracije roditelja, ona donosi izazove na spektru psihosocijalnog blagostanja, a uzrokovane odvojenosti od roditelja. Odsustvo roditelja u nekim je slučajevima doprinijelo i smanjenoj kvaliteti skrbi i zdravstvene zaštite djece.

Metaanaliza mentalnog zdravlja djece koja su ostala u domovini pokazala je povezanost između migracije roditelja i povećanog rizika na aspektu mentalnog zdravlja (Zhao i sur., 2018). Djeca koja ostaju češće su vrijeme provodila u samoći, pokazivala niski potencijal zadovoljstva i znakove depresivnosti, imala su nisko samopouzdanje, a često su manifestirala i probleme u ponašanju. Autori ističu kako bilocirana obitelj jest ranjiva te da je potreban bolji sustav podrške i roditeljima u migraciji, kao i privremenim skrbnicima u svrhu promocije obiteljske otpornosti.

Kao važnu varijablu, autori ističu dob djece u kojoj su se prvi put privremeno odvojili od roditelja. Djeca čiji je roditelj u njihovoj kasnijoj dobi ekonomski migrirao, pokazivala su znakove jačanja privrženosti s roditeljem u migraciji te su emocionalno bila otpornija u usporedbi s djecom, čiji su roditelji ekonomski migrirali u njihovoj dojenačkoj dobi.

Zaštitnički čimbenik u odrastanju u bilociranim obiteljima je i ponovno ujedinjenje djeteta i roditelja koji je bio u migraciji.

Čapo-Žmegač (2003) istraživala je jugoslavenske *gastarbeiterske* migrantske obitelji te ističe da se ne može jednoznačno odrediti utjecaj plurilokaliteta (bilokaliteta) na obitelj. Ipak, iz vlastitog istraživanja navodi primjer djece koja su ostala u domovini, na skrbi bakama i djedovima. Na primjeru studije slučaja, autorica navodi kako su djeca roditelja koji su ekonomski migrirali materijalno mažena, ali i smanjenog kontakta s roditeljima. Nerijetko takva djeca nisu završila školovanje te i u svojim tridesetim godinama žive na račun roditelja. Isto tako, javlja se nezadovoljstvo vlastitim položajem unutar obitelji. S druge strane, naglašava se i mogućnost jačanja obiteljske kohezije među razdvojenim članovima. Ipak, autorica ističe, ni takve obitelji

nisu lišene potencijalnih napetosti. Čapo-Žmegač (2003) u svom radu koristi termin bilociranosti upravo kako bi time potvrdila mogućnost postojanja ovakvih obiteljskih struktura, ne samo kao privremeno, već u određenim slučajevima i trajno rješenje.

Slično hrvatskom kontekstu, Antova (2017) je istraživala specifično problematiku radnih migracija i time uzrokovanih obiteljskih separacija u Bugarskoj. Ciljevi istraživanja bili su opisati i navesti razloge obiteljskih separacija i navesti zbog čega neki roditelji preferiraju separaciju radije nego li preseljenje cijelih obitelji, opisati kako mobilni roditelj(i), njihova djeca, ostatak obitelji vide taj proces odvajanja te istražiti kako se mijenjaju uloge i odnosi unutar obitelji i koje su ključne posljedice takvih obiteljskih odvajanja.

Pojam kojim se Antova (2017) koristi je doznakama vođena migracija, kako bi čim preciznije opisala kontekst zaista specifičnih migracija. Korištene su etnološke metode kvalitativnih istraživanja, metoda opažanja, polustrukturirani intervju, dnevni protokoli i auto-refleksija. Također, istraživačica je analizirala već postojeće podatke iz Belogradčika, grada u Bugarskoj i nekolicine mjesta na Cipru, gdje je većina stanovništva migrirala iz Bugarske na privremeni rad.

Autorica zaključuje kako je teško iznijeti radi li se o djeci u riziku ili ne, obzirom na to da su odvojeni od roditelja. Naglašava kako ova grupa djece nisu pasivne žrtve, već aktivni sudionici redefiniranja obiteljskih uloga i veza, a kako bi time održali transnacionalne veze sa svojim roditeljima. Očekivanja unutar obitelji mijenjaju se, a shodno tome i uloge. Primjerice, jedna od ispitanica navodi kako njen unuk, sada već student u drugom gradu, ne propušta svakodnevno nazvati svoju baku, koja se skrbila o njemu, za razliku od svoje majke, koju ponekad i propusti nazvati, a koja je migrirala na Cipar. Ipak, naglašava kako je roditeljstvo na daljinu itekako moguće i ostvarivo, kao posljedica napretka tehnologije i mogućnosti ostvarivanja komunikacije na taj način.

Antova (2017) navodi i mogućnost razvoja samostalnosti, budući da roditelj nije uvijek i u svakom trenutku dostupan. Isto tako, ako su oba roditelja u migraciji, a djecu odgajaju drugi članovi obitelji (najčešće bake i djedovi), djeca će biti primorana samostalno donositi odluke, za razliku od drugih vršnjaka.

Ispitani roditelji naglasili su važnost svoje migracije stavljajući naglasak na omogućavanje daljnjeg školovanja svojoj djeci. Ipak, na mikrorazini, Antova (2017) utvrđuje da se ovime

omogućuje elementarni edukacijski minimum, budući da u velikom broju ispitanih slučajeva djeca nisu tražila sekundarno školovanje. Razlog koji se često navodi na pitanje kako to da roditelji na privremeni rad odlaze bez djece (i obitelji) je manjak slobodnog vremena prilikom odlaska na rad.

Guentcheva (2011) je također istraživala bugarski kontekst migracija, a u širem smislu ono se ticalo trendova jugoistočne Europe. Zaključuje neminovnu važnost rekonstruiranja socijalnih uloga i intergeneracijskih veza unutar obitelji. To je pridonijelo ishodu da su tako ostavljena djeca aktivni sudionici u kreiranju obrazovnih i radnih putanja, o čemu je govorila i Antova (2017). Privremena „veća“ prava i odgovornosti doprinose razvoju samostalnosti i ranog učenja normativnog ponašanja odraslih. Autorica naglašava i prolazak kroz proces djetinjstva kao važnim aspektom psihosocijalnog razvoja, odnosno važnost zaštite djeteta u njegovim koracima do postizanja samostalnosti. Ipak, važno je naglasiti kako ovakve situacije nisu neuobičajene. Naime, fragmentirane/bilocirane obitelji nisu u mnogočemu drugačije od onih sa samohranim roditeljima ili čak onih obitelji u kojima je roditelj vremenski neprisutan radi posla, koji ne zahtijeva fizičko preseljenje. S druge strane, ono što je bitno drugačije u ovakve djece je mogućnost gradnje i održavanja socijalnih veza preko granica.

Shmulyar Gréen i Melander (2018) su provele istraživanje na temu bilociranosti (u njihovom se radu koristio termin – translociranost. Njihovo interesno područje bilo je istražiti kretanje radnog stanovništva iz novih članica Europske Unije u one starije – kao što je u njihovom primjeru migracija poljskog i rumunjskog stanovništva u Švedsku. Istraživanje je proizišlo iz feminističkog teorijskog polazišta. Autorice naglašavaju nedostatak istraživanja bilociranih obitelji u području međuobiteljskih odnosa i obiteljskih uloga. Podatke su prikupile intervjuiranjem 22 osoba u radnoj migraciji u dob i između 30 i 50 godina (11 majki i 9 očeva u radnoj migraciji u Švedskoj). Autorice su zaključile da „mobilne obitelji“, kako ih one u svom radu nazivaju, zahtijevaju kompleksne i dinamične pregovore. Istraživanjem je ispitana perspektiva roditelja koji naglašavaju učestalo racionaliziranje i konfliktne osjećaje radi prikladnosti takvih odluka, što je najčešće povezano s dobi djece koja ostaju. Ipak, utvrđena je značajna razlika u pogledu skrbi o djeci uspoređujući perspektivu očeva i majki. Majke pridaju više pozornosti emocionalnim posljedicama separacije od djece, puno više propitkuju svoje odluke u usporedbi s očevima, dok su očevi normalizirali separaciju kao nešto kroz što bi otac kao roditelj hranitelj trebao proći.

5. Metodologija

5.1. Ciljevi istraživanja

Opći cilj istraživanja je ispitati i opisati doživljaj odrastanja u bilociranim obiteljima iz perspektive djece. Shodno glavnom cilju istraživanja, slijede i sljedeća istraživačka pitanja:

- Kako djeca opisuju odrastanje u obiteljima u kojima su jedan ili oba roditelja bili ekonomski migranti?
- Koje su specifičnosti odrastanja u bilociranim obiteljima?
- Doživljavaju li sudionici odrastanje u bilociranoj obitelji kao rizični čimbenik?

5.2. Metoda i način provođenja istraživanja

Ovo se istraživanje provodilo korištenjem kvalitativnog metodološkog pristupa.

Kako bi se opisalo iskustvo odrastanja u bilociranim obiteljima, potrebno je koristiti idiografski pristup, budući da je ono vrlo individualno.

Istraživačka metoda koja se koristila, a u svrhu prikupljanja podataka, bila je polustrukturirani dubinski intervju. Zbog njegove jednostavnosti i praktičnosti, intervjuiranje je jedna od najzastupljenijih metoda prikupljanja podataka u kvalitativnim istraživanjima (Anderson, 2010).

Budući da je odrastanje u bilociranim obiteljima uvjetovano stavovima, percepcijom i vrijednostima pojedinaca, odabran je intervju kao metoda prikupljanja podataka, kako bi se nastojalo fenomenološki objasniti doživljaj takvog odrastanja. S obzirom na cilj i svrhu istraživanja, za potrebe se ovoga rada koristio istraživački tip intervju, kako bi se povećalo znanje o ovoj temi.

Provedeno je ukupno šest individualnih polustrukturiranih intervju.

Po završetku svakog intervju vodile su se i kratke bilješke, a sam razgovor bio je sniman, uz pristanak i dragovoljnost sudionika

Iako vrlo praktična i jednostavna, metoda intervjuiranja u kvalitativnim istraživanjima ima i svojih nedostataka. Maksimović i Macanović (2017) ističu ključne probleme prilikom korištenja intervjua u kvalitativnim istraživanjima. Ispitanici su skloni **davanju socijalno poželjnih odgovora**. Ispitanici često iznose ono što misle da se od njih očekuje, nego li ono što zaista misle. Sljedeći je nedostatak **nemogućnost određivanja validnosti istraživanja**, budući da ona ovisi o iskustvu i uigranosti istraživača. Anderson se (2005) posebno osvrnuo i na teškoće daljnjih analiza, ali i izvođenja zaključaka po izvođenju intervjua. Bandur i Potkonjak (1999; prema Maksimović i Macanović, 2017) kao problem navode i mali uzorak te otpor sudionika prema dokumentaciji audio-snimke, a Knežević Florić i Ninković (2012) ističu i teškoće u bilježenju svih dobivenih informacija prilikom intervjua (primjerice onih neverbalnih, budući da je preporuka vođenje bilješki nakon, a ne tijekom provođenja intervjua).

5.3. Sudionici

Uzorak sudionika prikupio se metodom snježne grude. Metodom uzorkovanja bio je izabran manji broj pojedinaca koji su svojim karakteristikama odgovarali interesnom području. Troje namjerno odabranih ispitanika bili je glasnici u uzorkovanju i uspostavljanju komunikacije sa sljedećih dvoje ispitanika, a naposljetku i sa posljednjim ispitanikom. Ukupno je u istraživanju sudjelovalo šestero sudionika istraživanja (N=6). Sudionici su mlade osobe u dobi između 21 i 26 godina. Pri provedbi intervjua javile su se i određene teškoće, budući da su se podaci intervjuiranjem prikupljali u vrijeme strogih preporuka i uputa Hrvatskog zavoda za javno zdravstvo i Nacionalnog stožera civilne zaštite za sprječavanje zaraze koronavirusom. Intervjui su iz tog razloga provedeni putem Zoom video-poziva, a ne licem u lice. Troje ispitanika je muškog spola, a tri su ispitanice ženskog. Prosječna dob ispitanika je $M=23,3$ godine ($M_{\min} = 21$, $M_{\max} = 26$). Jedan ispitanik kronološke je dobi od 21 godine, drugi ispitanik je u dobi od 22, treći je ispitanik ima 23 godine, dvije sudionice imaju 24 godine i najstarija ispitanica u kronološkoj je dobi od 26 godina.

Četvero ispitanika ima iskustvo bilociranog načina života zbog migracije oca, a dvoma ispitanika u radnoj su migraciji bili i otac i majka. Svim su ispitanicima primarno u migraciji bili očevi, a majke troje ispitanika otišle su u radnu migraciju naknadno (za očevima). Očevi (i majke) troje ispitanika preselili su zbog privremenog rada u Njemačku, otac četvrtog ispitanika preselio je u

Švicarsku, a otac jedne ispitanice privremeno je živio i radio u Omanu. Nadalje, otac jedne sudionice po zanimanju je pomorac te nema definiranu zemlju migracije, međutim, prema karakteristikama i obilježjima bilociranosti i bilociranih obitelji, ova je sudionica bila prigodna za uzorak.

S obzirom na mjesto stanovanja, četvero ispitanika je iz urbanog, a dvoje iz ruralnog područja.

5.4. Metoda analize

Prikupljeni podaci obradili su se metodom kvalitativne analize sadržaja. Nakon pisanja transkripata intervjua slijedilo je upoznavanje s dobivenim sadržajem bilježenjem i izvedenih jedinica kodiranja. Jedinicama kodiranja pridruženi su odgovarajući kodovi u službi redukcije dobivenog sadržaja. Izdvojio se dio teksta koji je relevantan za istraživanje. Nakon jasnog pregleda dobivenih kodova, prema određenim sličnostima grupirani su u kategorije. Te su kategorije, naposljetku, i po svojim sadržajnim svojstvima logičkim slijedom bile sortirane u određene teme. Uočavanjem određenih tematskih obrazaca, isti su se i opisali. Iz dobivenog materijala proizašle su šest ključnih tema, unutar kojih se, nadalje, nalazi 15 kategorija.

Proizašle teme su:

- **TIJEK BILOCIRANOSTI**
- **SPECIFIČNOSTI BILOCIRANOSTI**
- **DOŽIVLJAJ BILOCIRANOST**
- **OBITELJSKE ULOGE KROZ BILOCIRANOST**
- **UTJECAJ BILOCIRANOSTI**
- **NAČINI PODRŠKE**

6. Rezultati istraživanja i rasprava

Prikupljeni intervjui analizirani su metodom kvalitativne analize. Slijedi prikaz rezultata analize kroz izvedene **TEME**, koje će u daljnjem tekstu biti i označene podebljanim veliko tiskanim slovima. Svaka **TEMA** raščlanjena je u određene *kategorije*, koje će u daljnjem tekstu biti

prikazane u podebljanom kurzivu. **Kodovi** unutar kategorija bit će prikazani malim podebljanim slovima. Nakon analize tema slijedi i rasprava.

6.1. Tijek bilociranosti

Prva kategorija teme **TIJEKA BILOCIRANOSTI** odnosi se na kategoriju *Oca u stalnoj emigraciji*. Ona se tiče opisa članova obitelji sudionika. Na pitanje: „*S kime živite, tko je Vaša obitelj?*“ sudionici su većinom navodili sve članove obitelji, uključujući i one u migraciji. **Očevi** su oni roditelji koji su **u radnim migracijama**, dok su majke one koje ostaju. Tako je jedan sudionik istraživanja naveo kako je u domovini živio s majkom, sestrom i bratom te s ocem, koji je u radnoj migraciji (I₁). Troje sudionika (I₂ i I₃, I₄, I₆) naveo je kako su živjeli s majkom, bratom te ocem koji je povremeno odsutan. Jedna od sudionica ističe kako je život provela živeći sa sestrom, majkom i ocem, koji je, kao i kod prethodnih ispitanika, bio u radnoj migraciji i zbog toga povremeno odsutan.

Također, na pitanje: „*U kojem je trenutku vašeg odrastanja (koliko ste imali godina, u koji ste razred išli) i koji roditelj preselio? Možete li mi opisati tu situaciju?*“ sudionici su dali poprilično slične odgovore. Gotovo svi sudionici istraživanja ističu **cjeloživotnu bilociranost**: „*Ja sam bila bilocirana dugo, cijeli život i sad, ako ćemo to tako nazvati.*“ (I₅) te zbog toga nisu niti mogli opisati situaciju prvog odlaska roditelja, budući da se ona dogodila uvelike **prije rođenja** ispitanika: „*Oduvijek, oduvijek, jer ja sam 95., a brat je 90. godište. A tata je otišao na brod 81., to jest 79. je bio prvi put počeo ploviti s 18 godina.*“ (I₃) Ipak, tijek migracije nije jednak kod svih sudionika što se pokazuje i u sljedećoj kategoriji **Otac u privremenoj migraciji**. Jedna sudionica istraživanja naglašava kako je otac povremeno radio u inozemstvu, odnosno **kraće vrijeme tokom djetinjstva**: „*Ja sam bila možda 1., 2. razred osnovne kad je on tek krenuo. Hm, da, išao bi mjesec dana bi tamo bio, mjesec dana doma. To je, u biti, 4 godine tako trajalo.*“ (I₂) Isto tako, sudionica navodi i povremene bilokacije nakon povratka doma zbog terenskog posla, iako je otac bio u istoj zemlji kao i sudionica.

Kategorija kojom se, isto tako, opisuje način i modalitet bilociranosti odnosi se na **kasniju majčinu emigraciju**: „*Trenutno su oba roditelja zaposlena u Njemačkoj, budući da sam student to ne predstavlja problem...*“ (I₆). Majke odlaze u radnu migraciju onda kada procjene da u odgojnom

smislu nemaju ulogu, odnosno zbog odrastanja i osamostaljivanja *djece spremne su i same otići u stranu zemlju na rad*. Osim preseljenja roditelja, jedan sudionik ističe kako je i **sam preselio**: „I onda sam na kraju i ja otišao.“ (I4), da bi se na taj način radno ostvari. Isto tako, i njegov **brat** je radno **migrirao** te nastavio jedan lančani niz migracije unutar obitelji. Vezano uz prethodnu kategoriju, sljedeća opisuje tijek bilociranosti kroz ustaljeni model lančanih migracija. Radi se o *već drugoj generaciji obitelji koja nastavlja tradiciju bilokacije* „...ja mislim da, još plus to što su, što sam ja bio mlad i imao toliko godina i plus što je on odrastao u takvoj obitelji gdje se isto to tako odgajalo i tako događalo.“(I4)

Sudionici navode kako su u pravilu očevi oni roditelji koji odlaze u migracije. Isto tako, ono što se posebno ističe je to da većina sudionika ne pamti osjećaj prvog odlaska roditelja u migraciju, tako da ono niti nije predstavljalo posebno stresni događaj u djetinjstvu.

6.2. Specifičnosti bilociranosti

Tema **SPECIFIČNOSTI BILOCIRANOSTI** opisuje se kroz ukupno pet kategorija: *Način života obitelji u bilokaciji, Načini komunikacije, Rituali vezani uz bilociranost, Nošenje s bilociranošću, Razvoj identiteta kroz bilociranost*, a iste će biti pojašnjene u daljnjem tekstu. Tema obrađuje određene obrasce koji su posebni u slučaju bilociranih obitelji.

Ono čime se opisuje tema specifičnosti bilociranosti zasigurno spada u kategoriju *Način života u kontekstu bilociranosti*, koji sudionici opisuju **učestalim i cikličkim dolascima i odlascima roditelja, odnosno očeva**. Broj dolazaka i odlazaka ovisio je i o broju i učestalosti razloga za povratak. Oni se najčešće odnose na dolaske **na odmor i posebne obiteljske prilike** za vrijeme bilociranosti: „Da, u biti cijelo vrijeme jer je tata radio u Švicarskoj i dolazio samo blagdanima i nekim povodima i tako...U najgorem slučaju i kad je bio nečiji sprovod i godišnji, to je bilo tih par puta godišnje, ali rijetko.“ (I1) Osim što je broj dolazaka roditelja ovisio o broju i frekventnosti određenih obiteljskih prigoda, sudionici navode kako su se razlozi učestalosti dolazaka mijenjali i kroz vremensku dimenziju, odnosno kao posljedica starenja. Primjerice, otac bi **češće dolazio zbog zdravstvenih razloga**: „...znao je sad u zadnje vrijeme zbog lijekova doći vikendom pa onda ostat, to je malo šugavo.“ (I1) ili „Nije mogao proći liječnički, morao je na liječenje, na tablete, na pretrage, na operaciju evo tri godine će biti za mjesec dana od toga, i tad je, nažalost, zbog bolesti

došao doma)“ (I3). **Učestalost dolazaka pridonosila je i većoj povezanosti unutar obitelji:** „Imali smo vremena provesti vrijeme skupa, išli šir u prirodu i tako, nadoknadili bi to nekako. Uvijek bi se puno družili kad se vratio.“ (I5)

Sljedeća kategorija kojom se opisuje specifičnost bilociranosti je **Način komunikacije**. Na pitanje: „Kakva je bila komunikacija u vašoj obitelji?“ sudionici navode **svakodnevno komuniciranje** kroz telefonske pozive, a razvojem tehnologije i video-pozive „Čuli bi se svaki dan kad je bio u Njemačkoj ili preko telefona ili preko video-poziva.“ (I6) Razvoj tehnologije u polju komunikacije utjecalo je i na povećanje spektra mogućnosti uspostavljanja kontakta između članova bilociranih obitelji. Samim time na neki način se omogućuje i aktivno roditeljstvo na daljinu, čime odnos poprima ipak intimniju dimenziju. Ovime se, uz navedeno, omogućava i praćenje obiteljskih situacija roditeljima u migraciji te redovito prisustvovanje svakodnevici djece u procesu odrastanja. Može se reći da je komunikacija **kvalitetnija i bolja te se mijenja razvojem modernih telekomunikacijskih tehnologija:** „Skype kad je došao bilo je puno lakše i flat neograničeni Internet...“ (I5) ili „Mi bi se čuli ako ne svaki dan, svaki drugi dan telefonski, onda kasnije i preko kamere kada smo kupili internet i to je bio taman taj razvoj tehnologije, tako da, što se toga tiče, kontakt je bio uvijek ostvaren na dnevnoj bazi.“ (I4)

Nadalje, kategorija koja je pridružena temi specifičnosti bilociranosti je ona koja se odnosi na **Rituale vezane uz bilociranost**. Ciklički dolasci i odlasci roditelja u migraciji obilježeni su ponavljajućim i, u neku ruku, predvidljivim radnjama i aktivnostima obitelji. **Dolazak** roditelja, odnosno njegov povremeni povratak bio je **veliki događaj** u obitelji. Povratak roditelja predstavljalo je **uzbuđenje za cijelu obitelj:** „...uvijek je to bio poseban događaj, kad se tata vraćao, smjela sam duže biti budna jer je kasno dolazio pa uzbuđenje i radost kad čuješ zvuk otvaranja ograde i ulaska auta u dvorište, istrčavanje iz kuće.“ (I5)

Ritualni vezani uz dolaske roditelja odnose se na specifična sjećanja na slatkiše i darove koje su očevi donosili obitelji jesu **slatkiši** i darovi po povratku roditelja: „...sjećam se kada sam bio mlađi da smo jedva čekali da on dođe, ali mislim da je to bilo, barem s moje strane, zbog slatkiša.“ (I4) Kategoriju **rituala vezanih uz bilociranost** značajno opisuje i sljedeći kod - **bilježenje na kalendaru**, što upućuje na iščekivanje i nedostajanje oca: „Ma sjećam se, znala sam taj vremenski period i to, tipa znali smo taj dan kad se on vraća, onda bi ja bilježila na kalendaru i to.“ (I2)

Pripreme za odlazak i oproštaji sljedeći je kod kojim se nastojalo opisati *Rituale vezane uz bilociranost*. Odlasci su, kao i dolasci, veliki događaji u bilociranim obiteljima. Navedeno potkrepljuju i navodi sudionika: „*Ali...da, tog se sjećam, pakiranja kad se vraćao nazad, strka, panika, spremanje, tog se sjećam.*“ (I5) Stječe se dojam da su, za razliku od dolazaka - kao izvora ugodnih emocija, odlasci ti koji čine poseban stresor u obiteljima. Jedna od sudionica opisuje život u obitelji gdje je otac pomorac, što daje jednu specifičnu sliku. U ovom se slučaju **pripreme za odlazak** razlikuju se od priprema ostalih sudionika: „*Onda se sjeti pripreme, spremanje, pereš zimsku robu, ljetnu jer nikad ne znaš gdje će on završit. I po tome nečemu skužiš i pojačaju se druženja s prijateljima da se svi oproste s njim, ono malo se pojačaju ti neki događaji da se nadoknadi i ispuni kvalitetnije vrijeme dok je još tu...*“ (I3)

Vođenje u školu kad je otac kod kuće sljedeći je kod kojim se opisuje kategorija *rituala vezanih uz bilociranost*: „*Kad sam bila u školi, kad god bi se tata vratio s broda ja bi ono...ono...rekla bi mu – gle, vodi me do škole, to jest, ono, zapovijedala bih mu, gle sad si doma i sad me moraš dovest pred školu da svi vide da si ti moj tata...*“ (I3)

Nošenje s bilociranošću sljedeća je kategorija koja se tiče teme specifičnosti odrastanja. Ova se kategorija tiče se metoda i načina suočavanja s odvojenošću od roditelja. Neki se sudionici intervjua nose s bilociranošću **kroz umjetnost i kreativni rad**: „*Crtala bih, svirala, dosta tako, sve nekako aktivnosti koje radiš sama, usamljeno, tako sam se ja nosila, glazba, ništa baš preučinkovito, ajmo reć, šta ja znam, sama sa sobom, nikak, voljela bih da sam drukčije možda...jer nisam razmišljala o tome da je možda bio problem, a sad mislim da možda i je, ne mislim da nešto mora proizaći, al opet kažem, ništa pre...*“ (I5) ili: „*Ja sam bio uvijek kreativnija osoba, ja sam volio crtati, volio sam pjevat, volio sam raditi kreativne stvari, kuhat...*“ (I2)

Isto tako, na sličan način, sudionik izjašnjava **nošenje s bilociranošću putem sporta**: „*Pogotovo sport, dođeš u dvoranu, igraš nogomet, rukomet, zaboraviš na bilo šta, sport je odušak, ja sam isto, ovaj, kako da kažem, kak' se to kaže, natjecateljskog sam duha i volim se naljutiti kad se netko ne zalaže za bilo šta.*“ (I1)

Sljedeća kategorija u određenom je stupnju povezana s prethodnom, a ona se odnosi na **Razvoj identiteta kroz bilociranost**. Konkretnije, referira se na razvoj određenih karakternih osobina u osobnom razvoju sudionika. Tako se unutar ove kategorije ističe kod **usmjerenost na samostalnost i karijeru**, što se može potkrijepiti sljedećom izjavom: „*...ali inače sam stvarno*

samostalna i zamišljala sam si tak i karijeru, više sam karijerno usmjerena, ne zbog feminizma i toga, nego ne znam kako da objasnim to...“ (I3)

U vezi i sa prethodnim, ističe se i **važnost neovisnosti zbog loših iskustava u obitelji**, što je vidljivo i u sljedećoj rečenici: *„...uvijek sam u glavi ok bitno da se ti brineš za sebe, pogotovo zbog nasilja i zbog života, ne samo zbog nasilja, sebe osigurati materijalno, financijski i u slučaju nezgode da se možeš maknuti, ali i u svim mogućim situacijama da budem svoj čovjek.“ (I3)* Uz **usmjerenost na samostalnost i karijeru**, ono što se u vidu ove kategorije ističe je i osjećaj **ponosa na sebe zbog rješavanja vlastitih problema**, koje je u neku ruku povezano sa samostalnošću: *„Dosta aktivno i dosta samostalno sam se bavio sobom i svojim problemima... Ovak, tako da...ne znam uopće, dosta sam ponosan na sebe što sam uopće otišao u tom smjeru tako da mi je to drago.“ (I4)*

U navedenoj se temi bilociranost opisuje kao dinamičan proces pun promjena, ovisno o broju prigoda radi kojih se vraćalo i o dobi roditelja u migraciji (starost kao razlog češćih povrataka). Veći broj dolazaka doprinosi i boljoj obiteljskoj koheziji u datom periodu. Sudionici govore o tome kako učestalosti i redovitosti komunikacije, pa i njenoj kvaliteti, uvelike doprinosi razvoj telekomunikacijske tehnologije. Castaneda i Buck (2011) govorili su o *teleroditeljstvu* kao preoblikovanom i modificiranom načinu pružanja skrbi kako ona, zbog separacije, ne bi bila samo materijalna, već i emocionalna. Također, vrlo specifično za bilociranu obitelj su i određeni rituali, odnosno ponavljajuće radnje koje su postale u neku ruku i obrasci unutar obitelji, a uzrokovano bilociranošću. U ovom se smislu najviše ističu darovi, kao dio obiteljskog rituala. Singh i sur. (2012) ističu kako se pokloni vide kao medij pružanja brige o djeci koji je i dalje manje učinkovit od fizičke brige. Također, dolazak roditelja bio je veliki događaj za obitelj te sudionici navode velike pripreme i kod dolazaka i kod odlazaka. Sudionici navode kako je odvojenost od roditelja pripomogla i modificiranju načina nošenja s nedostajanjem razvojem brojnih interesa, kao što su sport, glazba i umjetnost te razvoj samostalnosti.

6.3. Doživljaj bilociranosti

Analizom i pregledom intervjua šestero sudionika dobivene su i sljedeće tri kategorije unutar teme **DOŽIVLJAJA BILOCIRANOSTI: Normalizacija bilociranosti, Osjećaji prema bilociranosti, Nepodržavajući stavovi okoline.**

U kategoriji *Normalizacija bilociranosti* sudionici objašnjavaju kako im **roditelji nisu posebno pojašnjavali bilociranost** o čemu govore i sljedeći rezultati: „*Ja se ne sjećam da su mi objašnjavali situaciju, situacija je takva kakva je bila...a, hm, pa ništa posebno, majka je bila sama s nas troje, tata je radio, nije morala se brinuti o nama on je zarađivao i tako, on je tamo radi nas, mi ovdje, radi nas opet i tako, nije bilo nikakvog posebnog objašnjavanja, to sam samo shvatio da je tako bilo, ne da tak mora bit, ali tad sam tak shvatio, tak se to odvijalo.*“ (I1) Iz navedenog je vidljivo kako unutar obitelji sudionika nije bilo posebnog razgovora na temu odvojenosti roditelja od obitelji.

Bilociranost sugovornici **prihvataju kao dio života**, nešto što je uobičajeno i čemu ne trebaju dodatna pojašnjenja, što se ističe i u sljedećem navodu: „*Ne, imao sam ideju...nego nisam imao dojam da je to sad nešto prestrašno, shvaćao sam to kao situaciju takva kakva je i da se mora prihvatit.*“ (I6) Ovaj navod upotpunjuje ideju i doživljaj bilociranosti kao nečeg što je uobičajeno i nešto što se ne mora nužno objašnjavati unutar obitelji.

Nadalje, neki sudionici govore o **navici na bilociranost**: „*Nisam bio sretan, na početku mi je to dosta smetalo, ali kasnije, kako je vrijeme prolazilo i kako je naš odnos išao u maglu, to mi više-manje postalo svejedno, tako da, kasnije, ajmo reć, početak srednje škole, kraj osnovne mi je bilo apsolutno svejedno...*“ (I4)

Sljedeća kategorija u nizu usko je povezana s onom prethodnom. Ona se odnosi na **Osjećaje sudionika prema bilociranosti**. Sadržajno, ova je kategorija iznjedrila je najrazličitije kodove. Primjerice, neki su sudionici izrazili da su se osjećali **čudno kad je otac bio kod kuće**: „*Meni je to bilo normalno da njega nema, čak mi je bilo čudnije kad je došao za stalno u Zagreb na dvije, tri godine. To mi je bilo čudnije jer sam morao opet živjeti s njim.*“ (I4) S druge strane, neki sudionici ističu **pozitivne emocije**: „*Kad je on bio doma imao te tko dočekat kad si dolazio iz*

škole. Kad je mama radila, brat i ja bi doslovno bili sami doma i tako ono...mislim od malena smo naučili tako sami. Ono...da, bilo je ljepše kad je netko bio doma kad dođeš i tako.“ (I2)

Ono što je posebno upečatljivo je kako sudionici navode i promjenu intenziteta osjećaja prema bilociranosti kroz vrijeme. Ovo se posebno ističe kroz intenzivnije doživljavanje **dolazaka i odlazaka u mlađoj dobi**, što se može vidjeti i iz sljedećeg citata: „Vjerujem da je puno slojevitije od mog sjećanja, ali tipa prvo što mi padne na pamet – ja na satu razredne nastave, morali smo govoriti što ima novog kod nas jednom tjedno i sjećam se posebno kako bih naglašavala kad bi se tata vraćao...Kad sam bila mlađa jako je intenzivno bilo, što si stariji, možda pubertet i to, nisu ti više tako bitni roditelji, malo padne to, ali u ranom djetinjstvu jako intenzivno. Znači niži razredi osnovne škole.“ (I5)

Bilociranost kod sudionika izaziva i određene osjećaje koji se pojačavaju povratcima roditelja. Kao jedan od ključnih osjećaja koji se javljaju kod sudionika prema bilociranosti je i objektivno sagledavanje **bilociranosti kao nešto što je teško zbog ulaska u nepoznato i jer** takve obitelji **žive život na dvije adrese**: „...to je hard way ja bih rekao, to je dosta hard way jer se stavljaš u novu okolinu, stavljaš se u nešto totalno nepoznato i krećeš od nule i dalje se trudiš održat nekakv kontakt sa zemljom iz koje jesi i posjećivat i potencijalno se vratit i ulagat i ne znam ni ja šta sve ne...“, (I4)

U odnosu na doživljaj i razumijevanje bilociranosti, neki sudionici **nisu imali jasan koncept očeva posla**: „...ali nisam znala što radi, čime se bavi pa možda sam trebala to znat, ne znam...ali znaš ono kad se priča o tome tko je što po zanimanju od roditelja, ja nikad nisam točno znala to (smijeh). Ko da nisam baš imala potpuno jasnu ideju toga što se zapravo zbiva nekako, ali da...hm...“ (I5)

Usprkos navedenom, kod sudionika se prilikom bilociranosti javlja i osjećaj **zahvalnosti prema roditelju** u migraciji: „Zahvalno, sad kad sam razmišljao o tome vjerujem da je njima bilo teže u nekim situacijama nego što su nam htjeli pokazati i reći.“ (I6)

Većina sudionika tijekom intervjua izrazila je kako **ne bi voljeli biti bilocirani u budućnosti**, što je ujedno i posljednji kod unutar kategorije. Ova se tvrdnja može potkrijepiti sljedećim navodom: „Pa ne bih se htio odvajati od svoje djece i žene, sad tak gledam.“ (I1) ili „Mogu se zamislit, da,

ali kad imaš djecu malo je drugačije. Tipa, ne bih sad na neko duže vrijeme baš sad da ih ne viđam po ne znam koliko, to bi mi bio problem“. (I2)

Posljednja se kategorija ove teme referira na doživljaje bilociranosti od strane okoline. U većini slučajeva riječ je o **nepodržavajućim stavovima okoline** što se opisuje, između ostalog, kroz iskustvo **izrugivanja u školi**: „...*malo su mi se i rugali zbog toga djeca iz razreda, ne znam zašto, a moj razred u osnovnoj školi je bio dosta sklon nasilju i baš ono bullying, al' pravi, nije mi to bilo ok, nit' pričati o tome...*“ (I5) Neki sudionici, zbog osuđivanja okoline, nisu bili ni skloni govoriti kako im roditelji rade u inozemstvu „...*ili tipa kad sam bio mlađi bilo je kao, u trenucima je bilo, ne bih baš htio reć da mi tata radi u Njemačkoj. Jer je to kao – tebi tata radi u Njemačkoj ha – ha. Pa kao, on je otišao nije tu, zašto je otišao, šta će tamo...u kontekstu kao...pobjegao...*“ (I4) **Negativni stavovi okoline doprinijeli su i osjećajima ljutnje prema zajednici i kolektivu** od strane osobe koja je odrastala u takvoj bilociranoj obitelji: „*Baš budem u trenu budem...budem...budem ljut i budem...hm...dosta protektivan na tu temu zato što ljudi smatraju da...je to bijeg. Da ljudi idu u druge države zato što su lijeni i da onda nemaju pravo se vraćati uopće.*“ (I4)

Unutar teme dobiva se dojam kako je bilociranost nešto o čemu se unutar obitelji ne razgovara, budući da su sudionici bilocirani od rođenja. Catrinescu i sur. (2011) naveli su dob djeteta koje ostaje prilikom prve migracije roditelja kao važnom varijablom u procesu same prilagodbe na novonastalu situaciju. Ipak, sudionici ovog istraživanja toliko su se prilagodili situaciji odvojenosti da niti ne propituju bilociranost kao nešto što je neuobičajeno. Dugotrajnija cjelovitost obitelji čini se neobičnijom od odvojenosti. Uz intenziviranje naviknutosti na separaciju od roditelja, okolina koja nije podržavajuća doprinosi osjećajima srama i ljutnje zbog situacije. Prema vlastitom iskustvu, sudionici generalno izražavaju kako u budućnosti ne bi htjeli biti bilocirani, čime se stječe dojam da, iako za njih uobičajena, situacija nije idealna. Sudionici također ističu kako je bilociranost bila i razlog rujanja ostale djece. Ipak, bilociranost shvaćaju kao tešku odluku i težak način života te ističu zahvalnost roditelju koji je u migrirao.

6.4. Obiteljske uloge kroz bilociranost

Kroz analizu teme **OBITELJSKE ULOGE KROZ BILOCIRANOST** proizašlo je ukupno sedam kategorija: *Otac kao autoritet iako nije fizički prisutan, Posljedice bilociranosti na očevu roditeljsku ulogu, Jačanje majčine uloge unutar obitelji, Nadomještanje uloge oca, Nasilje u obitelji, Loš odnos s ocem.*

Prva kategorija unutar spomenute teme je *Otac kao autoritet iako nije fizički prisutan*. Unutar ove kategorije nalaze se objašnjenja sudionika koji svoje očeve u migraciji, unatoč odsutnosti, i dalje vide kao autoritet.

Sudionici ističu neupitan autoritet oca u slučajevima kada je on fizički prisutan u obitelji. Tako, na primjer, sudionici ističu kako je **muškarac autoritet kad je kod kuće**, čime se dobiva uvid i u **tradicionalnu shemu** unutar obitelji: „*Hm, pa nisu se ništa posebno mijenjala, ali kad je tata tu onda je on autoritet, a kad nije onda je mama.*“ (I1); „*On je uvijek imao utjecaj velik, zbog patrijarhizma, to je bila kršćanska obitelj.*“ (I4). Ovo je posebice zanimljivo u socio-kulturološkom kontekstu Hrvatske u pogledu rodnih uloga unutar obitelji. Iako je situacija u Hrvatskoj takva da su zastupljenije obitelji dvostrukog hranitelja (Čudina Obradović, Obradović, 2006), ne može se kazati da je participativnost u odgoju i skrbi rodno ravnopravna među roditeljima. Naime, iako su žene, koje su ujedno i majke radile (odnosno radno se ostvarivale van domaćinstva), nosile su dodatan napor na području skrbi i brige o djeci, budući da su majke one koje prvenstveno preuzimaju odgovornost o brizi prema djeci (McNay, 2005.) Očev autoritet ne pati zbog njegovog fizičkog odsustva jer se uloga oca u tradicionalnim obiteljima ostvaruje na razini hranitelja. Briga o domaćinstvu toliko je radno uvjetovana da se u žena smatra gotovo imperativnom, dok se iz pozicije očeva percipira kao dobročinstvo (Bartolac i sur., 2011).

Ono što potvrđuje ovu kategoriju je **apsolutno poštivanje određenih pravila**, u kontekstu kojih je **očev autoritet neupitan**: „*...to su bila pravila koja su se nalagala putem Skypea i poziva, mi smo ih morali pratiti jer su to bile naredbe više-manje...*“ (I4)

Također, u kontekstu tradicionalnog obiteljskog modela, ono što se u vidu autoriteta očeva spominje kroz razgovor sa sudionicima je i ideja da je **otac glava kuće koja zarađuje**, što je i

izrečeno u sljedećem: „...tata je radio, tata je, kako to tipično ide u našim obiteljima nas uzdržavao, slao novce...“ (I4)

Nadalje, jedan od sudionika navodi kako ima **više povjerenja u muškarca (tatu) iz uloge sina**, budući da kao sin dijeli slična iskustva i interese s ocem: „S njim možeš pričati o čemu god hoćeš i da...možeš s njim o čemu god, mogu ja i s mamom, ali opet nekak ja kao muško imam više povjerenja u muško, imamo iste interese i tako to, u jednu ruku pa neću mamu pitat kako, figurativno rečeno, da ide sa mnom krovište mijenjat i tako to. To je zajednička tema...Prvo brijanje, to su te neke stvari koje si sam morao radit (smijeh).“ (I1)

Iako u neku ruku i u određenim slučajevima očevi zadržavaju autoritet u obiteljima, bilociranost zasigurno ostavlja traga i na tom aspektu, što je i vidljivo iz sljedeće kategorije - **Posljedice bilociranosti na očevu roditeljsku ulogu**. Važno je istaknuti kako su **očevi** kao roditelji bili **uključeni u odgoj koliko su dopuštale okolnosti**: „A kad je bio tamo...e pa bilo je isto samo preko telefona, ja sam imala s njim te instrukcije preko telefona, to je bilo katastrofa, moja plakanja sa slušalicom u ruci, ali jako bi se angažirao koliko je mogao, ali sad taj limit neki je spriječio potencijal neki, Skype kad je došao bilo je puno lakše i flat neograničeni Internet... a on je bio taj koji je financijski stvarno sudjelovao, drugačije ne znam kako bi bilo...da je moglo bit bolje, moglo je, ali eto, snađe se čovjek...“ (I5)

U tom kontekstu sudionici navode kako je **veći angažman oca**, odnosno uključenost oba roditelja, **doprinio i boljem školskom uspjehu**: „Pozitivne bi bile rasterećenje u nekom smislu tih obveza kojekakvih, ne moraš se snalazit, ne morate kupit s nekih aktivnosti netko random, puno mi je draže bilo kad me pokupi netko od mojih roditelja i to...pozitivno je isto...ima ti tko ići na informacije u školu, ako jedan ne može. Imaš nekog u nekim značajnijim trenutcima, tipa tata je uvijek znao matematiku i fiziku pa je to lakše išlo kad je on bio doma, ocjene su bile bolje. Puno pozitivnih stvari.“ (I5)

Uvelike se ističe i olakšanje na polju obiteljskih raspodjela poslova, budući da je prisutnošću očeva omogućena i njihova **pomoć u svakodnevnih aktivnostima**: „Pozitivno bi bilo što je sve bilo praktičnije organizirati po kući tko će na primjer za prijevoz, lakše se dogovoriti tko će te pokupiti u školi ili odvesti na nogomet i takve stvari...“ (I6)

Ono što se nerijetko događa je i nastojanje očeva u migraciji da **nadoknade propušteno** vrijeme s djecom i obitelji nakon povratka u domovinu time da se intenzivnije uključuju u odgoj: „*Ja ću sad imati tatu, znači mogu sad djetinjstvo opet iskustit jer ćeš imat nekog tko te može podučiti nečemu, pokazati ti nešto što dosad nije, tih muških stvari.*“ (I1) Ipak, za vrijeme odvojenosti, očevi se mogu **osjećati zakinutima u brizi za obitelj**, upravo zbog propuštenog vremena u stvaranju privrženosti i formiranju odnosa: „*Svaka čast očevima koji ravnopravno preuzimaju tu ulogu i ravnopravno brinu, svaka čast, jednako ono što bi trebalo biti normalno, ako si, je l', otac djeteta i tako neke stvari, onda su ravnopravni i otac i majka, roditelji općenito, dogodi se to da dijete u panici najčešće zove mama, mama, mama, je l' tako, i F. dvije, tri godine i loše je spavao i naravno da je zvao mama, mama iz kinderbeta i na to je tata pukao da šta on, da se njega ne uključuje, šta njega ne zove pa kog će on zvat tata kad njega kao prvo nema, a kad ti radit i vidiš u nekim periodima života, a kad se formiraju odnosi i sve ne, kog će zvat nego mamu...*“ (I3) U ovakvim situacijama **otac teško prihvaća da su djeca više usmjerena na majku**.

U kontekstu ove kategorije čini se i kako sudionici intervjua ističu **nemogućnost pravovremene očinske intervencije** u procesu odgoja i skrbi o djeci: „*ali uvijek smo baš pričali o tome kad je netko imao nekih problema, uvijek smo pričali i razgovarali o tome, ali ono, dok prolazi vrijeme treba ti trenutno, a ne za mjesec dana.*“ (I1)

U sklopu teme obiteljskih uloga kroz bilociranost proizašla je i kategorija **Jačanje majčine uloge unutar obitelji**. Iz provedenih intervjua dobivena je i spoznaja da **majka gradi autoritet kroz blizak odnos**: „*Na dnevnoj bazi odnosa s mamom super – kroz komunikaciju i kompromis, opet ima ona autoriteta nad nama, ali više-manje je to bilo onako razumno.*“ (I4) Uz blizak odnos, **majka je i ta koja zadovoljava emocionalne potrebe** djece: „*Da, on je glava kuće koja zarađuje i na taj način pridonosi, dakle, kako sam ja razumjela, majka je više emocionalno doprinosila.*“ (I4)

U vidu obiteljskih uloga, kada se govori o autoritetu, u bilociranim se obiteljima ističe i **uloga majke kao autoriteta** što i nije uobičajeno ako se slijedi tradicionalna shema obitelji: „*A što se tiče odgoja, je on bio autoritet, ali sigurno ne k'o mater, ne znam s čim je to povezano, ali tak je bilo.*“ (I5) No, očito je da djeca prepoznaju značaj i kontinuitet majčine prisutnosti u svakodnevnom životu.

Važnost prilagodbe situaciji u kontekstu obiteljskih uloga je neminovna, a time se javlja i potreba za **nadomještanjem uloge oca**. Posljedica je ovo **nedostatka** jednog roditelja kao **uzora**: „*Može se shvatiti tako, fali ti roditelj, nemaš se tu šta lagat, fali ti netko tko će te voditi, bilo tko traži nekog uzora.*“ (I1) U okviru potrebe za nadomještanjem uloge oca vezuje se i **osjećaj usamljenosti**: „*Pa tuga, usamljenost, ne znam, možda me obilježilo to raspoloženje i za ubuduće, takvom bih se opisala i dan-danas*“ (I5) Sugovornici često spominju **nedostajanje oca**, kao i nerazumijevanje njegove odsutnosti barem na emocionalnoj razini: „*Malom djetetu ne možeš ko odrasloj osobi kad nekog nemaš a u tom trenutku trebaš ono gdje je sad da mi pomogne, pogotovo malom djetetu je teško objasniti zašto tate nema, zašto je tu, ali nema potrebe za objašnjavanjem jer nažalost navikneš na taj tempo života.*“ (I4) Govoreći o problemu nadomještanja uloge oca, jedna sudionica intervjua ističe veliku **važnost ujaka tijekom odgoja** i odrastanja: „*Osim mame i brata, veliku ulogu igra ujak, tako da on je zapravo nekako tu bio svaki dan s nama i bavio se s nama, sa mnom i bratom, tata je radio...*“ (I3) Nadalje, slično prethodnom primjeru, **uloga oca može se prenijeti i na stariju braću**, što je i slučaj u sljedećem navodu: „*... čak malo je bio i brat uzor, ali ista stvar, njemu je isto fali neko i meni isto, tako da...*“ (I1)

Sljedeća kategorija koju je važno obrazložiti kroz temu obiteljskih uloga kroz bilociranost govori o **lošem odnosu s ocem**. Loš odnos s ocem očituje se u izjavama u kojima sudionici tvrde kako je **vremenski period kada oca nije bilo kod kuće bio bolji**: „*Bunilo me, nisam navikao na to i pošto nam odnos nije bio najbolji...draže mi je bilo kad smo bili udaljeniji.*“ (I4) Sudionici su, također, navodili kako su stekli dojam da **njihova braća/sestre imaju bolji odnos s ocem**: „*Pa prije...mislim da mu je dosta fali tata, a zato što, kažem, bili smo dvije totalne suprotnosti, gdje je on imao dobro razvijen odnos i on se veselio svakom dolasku i da će ići raditi stvari.*“ (I4) Ono što se posebno ističe u opisima lošeg odnosa je **nedijeljenje zajedničkih interesa s ocem**, što se vidi i u navedenom navodu: „*Tata je uvijek bio kao zainteresiran, ali nikad toliko koliko je bio zainteresiran za stvari koje su bile kao nogomet, vožnja auta ili karting ili na tu temu nešto. Tipa ja sam crtao i to je bilo kao – baš si lijepo nacrtao...super.*“ (I4)

Unutar teme važno je dotaknuti se i pitanja problema u obitelji kao što je **nasilje u obitelji**. Jedna od sudionica tako navodi da je unutar obitelji bilo prisutno **nasilje od strane oca**: „*...što se tiče negativnih, moja obitelj je trpila obiteljsko nasilje, on je nas maltretirao i dalje nas maltretira, ne znam kojoj bi se dijagnozi to dalo pripisati, ali veli mama da se on jako promijenio.*“ (I3) U vidu

obiteljskog nasilja, sudionica ističe **očevu teško psihičko i fizičko stanje zbog kojeg zlostavlja obitelj**: „*Recimo, ne zaslužuje osoba da ju se vrijeđa, ponižava i dalje, on je imao pik na mene do prije šest godina, on je mene otkad sam bila mala tukao, ali ne ono...disciplinska mjera, nego...ono...njemu bi pukao film recimo, eto...nešto mu ne ide u životu, nešto je loše napravio, nešto nije uspio popraviti i tako dalje i onda bih ja dobila batina... kad sam bila mala to je bilo jako teško, ne znam, on bi divljao po kući i onda bi se usmjerio na mene.; Ajde barem ne tuče, ali psihički boli. Kad ti netko ponavlja i tako dalje otupiš na to...gradiš se s godinama i skužiš da to što on govori je produkt njegove glave, njegovog problema u glavi...*”(I3)

U navedenoj temi sudionici se dotiču raspodjele uloga unutar obitelji. Ističe se jačanje uloge majki, iako figurativno otac i dalje zadržava ulogu „glave kuće“. Sudionici ističu promjene uloga, traženje uzora i očinske figure i u drugim članovima obitelji i na taj način prilagođavanje situaciji. Čini se kako je obitelj fluidan i dinamičan konstrukt, unutar koje je potrebno redefinirati raspodjelu uloga, što je u skladu i sa navodima Antove (2017), koja u svom istraživanju ističe važnost djece u aktivnom kreiranju preraspodjele poslova. Ipak, ističu se u razgovoru i one obitelji koje se ne mogu nazvati funkcionalnima zbog prisustva nasilja unutar obitelji, što je zasigurno element koji sprječava zdravo nošenje sa bilociranošću i prolongiranom separacijom.

6.5. Utjecaj bilociranosti

U okviru teme **UTJECAJ BILOCIRANOSTI** proizašlo je sedam kategorija, koje opisuju način na koji bilociran život može modificirati i djelovati na život: ***Bilociranost kao zaštita, Posljedice bilociranosti na očeve, Posljedice bilociranosti na majke, Internalizirani problemi kao posljedica bilociranosti kod djece, Eksternalizirani problemi kao posljedica bilociranosti kod djece, Socijalne posljedice bilociranosti na djecu, Pozitivne posljedice bilociranosti.***

Prva kategorija odnosi se na ***bilociranost kao zaštitu***, a ona je u uskoj vezi s posljednjom kategorijom prethodne teme – ***nasilje u obitelji***. Naime, stječe se dojam kako bilociranost može imati zaštitničku ulogu u vidu **nemogućnosti vršenja nasilja zbog odvojenosti**: „*U tom periodu on ne može barem fizički biti blizu da napravi nešto, može ti poslati poruku ili šutiti, ali svašta nešto, ali ti tehnički ne može ništa jer ti ionako vodiš svoj život bez njega...*”(I3) Na sličnoj razini, bilociranost u funkciji zaštite ističe se i u onim obiteljima u kojima ne postoji povezanost među

članovima. Primjerice, sudionik ističe **loš odnos s ocem pri čemu odvojenost pomaže**: „*Bunilo me, nisam navikao na to i pošto nam odnos nije bio najbolji...draže mi je bilo kad smo bili udaljeniji.*“ (I4) Govoreći o utjecaju bilociranosti, zasigurno je potrebno dotaći se **posljedica bilociranosti na očeve**. Specifično za većinu sudionika, radi se o **teškom radu** roditelja u migraciji: „*Još je on vitalan i izgleda mladoliko, ne bi mu nikad dao te godine, barem 10 manje, ali 30 godina radit fizički posao...*“ (I1) Uz navedeno, ističe se i **istrošenost i umor** kao posljedica takvog teškog rada: „*...istroši se čovjek, a i dosadilo mu je više tako živjeti kao pas.*“ (I1) Umor i iscrpljenost mogu doprinijeti i razvoju kroničnijih zdravstvenih stanja, čime **bilociranost negativno utječe na zdravlje**. Usko povezano s tim, postoje i barijere u liječenju negativnih posljedica na zdravlje, kao što je **nemogućnost adekvatnog liječenja u stranoj zemlji**, što se navodi i u sljedećem: „*Ne može tamo dobiti neke lijekove, dođe u subotu i ode već u nedjelju.*“ (I1) Međutim, ne pati samo zdravlje u pogledu posljedica bilociranosti na očeve. Neki sudionici ističu **potrebu očeva da stalno budu angažirani i uposleni** oko nečega i nakon povratka kući: „*...pogotovo sad s mobitelima kad su nova vremena, zadnjih par godina ko dijete, samo je na kauču i samo je na mobitelu i samo gleda TV, nervira se da se ne izrazim drugačije što nema šta za radit, on bi stalno nešto radio jer je navikao 6 mjeseci svaki da nešto raditi, bit zaposlen rješavati, uređivati, šarafati, radit nešto i onda dođe doma u četiri zida di bi trebao kvalitetno provoditi vrijeme s obitelji, ali čovjek nema potrebu za tim...*“ (I3) **Posljedice bilociranosti** mogu se manifestirati i **kod majki**. Stječe se dojam da **majka u kućanstvu ima više obveza, više je opterećena te da majkama nije bilo lako samima s djecom**: „*Pa nije joj bilo najbolje. Bilo je više-manje sama s nama, dva sina, tako da...ne znam, rijetko kome to može biti dobro. To je bilo dosta zahtjevno, pogotovo jer smo bili mali još, doslovno od prvog osnovne je ona bila sam s nama, više-manje, tako da je morala dosta stvari raditi i konstantno brinuti o nama, kuhanje, vođenje računa o nama i o računima (smijeh)*“ (I4) Nastavno na prethodno, čini se kako je odsustvom očeva **veći pritisak i više obiteljskih obveza na majkama**: „*Vjerujem da je njoj bilo dosta teško jer nismo bili toliko veliki, treba se netko brinuti za djecu, moraš i ti ići na posao, traži ovog da ih čuva, traži onoga, i kućanski poslovi i sve, tak da vjerujem da je bilo isto teško.*“ (I2) Bilociranost obitelji uzrokovala je i to da je **majkama bilo teško samima**: „*...mater je puno podrške tražila i često govorila da ona ne može više sama tako, to znam, puno plakanja, tako, a on je bio taj koji je financijski stvarno sudjelovao, drugačije ne znam kako bi bilo.*“ (I3)

Zbog povećanog pritiska na majke i odvajanja velike količine vremena na brigu i skrb o djeci i obitelji, dolazi i do **nemogućnosti majke da se zaposli i radno ostvari**: „... nije mogla raditi dugo vremena jer jednostavno nije postojalo vrijeme da ona radi...“ (I4)

U vidu kategorije **internalizirani problemi kao posljedica bilociranosti kod djece** sudionici izražavaju različite pojavne oblike istih. Bornstein i sur. (2010) opisuju internalizirane poremećaje upućujući na depresivna raspoloženja, povučенost, anksioznost, osjećaj inferiornosti, sramežljivost, preosjetljivost i osjećaj somatskih poteškoća. Kao najčešći problem internaliziranog spektra jesu osjećaji tuge (depresivnosti) zbog očevog odsustva: „Ništa, sjećam se da sam bila u depresiji, bila sam onako, kak' sam bila vezana i za nju i njega, tak da mi je to teško bilo palo.“ (I2) Druga se sudionica opisuje **sramežljivošću**: „...al' vidiš sad ja ne znam je l' bi bilo drugačije, bi li ja bila jedna od tih koji su me zadirkivali da je bilo drugačije, ja sam uvijek bila tak sramežljiva.“ (I5)

Iako se ne kategorizira u grupu internaliziranih poremećaja ponašanja, **razvoj poremećaja prehrane** mogao bi se približno pridružiti unutar ove kategorije, što navodi sudionica: „A imala sam poslije još problema, anoreksiju u osmom razredu, možda je i to nekako s tim povezano, eto, ja ti ne mogu reći, nisam nikad proradila taj psihički dio bolesti, samo fizički. Ne osuđujem nikog i ništ', al' samo eto, ne znam što je tu čemu prethodilo.“ (I5)

S druge strane, postoji i mogućnost pojavljivanja **eksternaliziranih problema kao posljedica bilociranosti kod djece**. Na primjer, jedan sudionik sebe opisuje kao osobu koja **lako plane**: „Da, neki ispadi ljutnje, lako poludim...ali nisam, ne znam, sad bih ja dao ko primjer, ali ne bih rekao da sam nasilan tip“ (I1) Druga sudionica ističe svoju sklonost **buntovnom ponašanju** tijekom odrastanja: „Pubertet je bio težak, bila sam dosta buntovna, a možda mi je falio tu neki autoritet.“ (I5) K tome, eksternalizirani se problemi mogu manifestirati i kroz **konzumaciju sredstava ovisnosti**: „Neki drugi rizici, nepoželjna ponašanja, pa svašta sam konzumirala u životu, ali sam se jednostavno u takvom krugu ljudi našla.“

Nastavno na prethodno, sljedeću kategoriju obilježavaju **socijalne posljedice bilociranosti na djecu**. Ono što je karakteristično unutar ove kategorije je, prema navodima sudionice, jest da je **nedostatak vremena provedenog s jednim roditeljem nenadoknadivo**: „Da je vrijeme nešto što nikakav novac ne može vratiti, ako govorimo pozitivno, da se radi o osobama normalnog razvoja i profila, ovaj, definitivno su zakinuti za jedno iskustvo, baš smo brojali kad smo imali 10

godina, a F. 13, da je tata s nama proveo, ja sam s 10 godina provela fizički 5 godina s tatom, a Franko je imaš 13, on je proveo 6.5, 7...znači na svaku godinu pola godine nismo.” (I3) Jedna od socijalnih posljedica i **odrastanje bez jednog roditelja** „...negativne pa ono, šta ja znam, općenito djetinjstvo provest tako odvojen od roditelja.“ (I2)

Nadalje, moguća socijalna posljedica koja je iznjedrila unutar ove kategorije je i **teže uspostavljanje partnerskih odnosa zbog nasilja u obitelji**: „Sad ne znam jel zbog nasilja, žrtve, odvojenosti i toga, ali moj odnos s muškarcima je katastrofa, trebalo, znaš ono, trebalo je godina i godina da...evo dva mjeseca da sam s ovim dečkom, to mi je prvi dečko.” (I3)

Ipak, bilociranost može razviti i **pozitivne posljedice**. Zasigurno je to u prvom redu **financijska stabilnost**: „A inače s druge strane je super što se tiče financija, uvijek smo imali sve što smo čak i poželjeli, nije nas razmazio, ali kad je nešto trebalo, uvijek smo dobili.“ (I1) U nekim slučajevima, bilociranost je, po svemu sudeći, **pozitivnije utjecala na školovanje** jer je sudionik, kako kaže u intervjuu, imao više vremena koncentrirati se na prioritete poput školovanja: „Mislim da je pozitivnije utjecao na školovanje. Zato što sam se više fokusirao na to, više sam se fokusirao na stvari na koje se drugi ljudi ne bi fokusirali jer sam imao dosta svog, dosta sam...ajmo reć, to je više-manje bilo kao fokusirao sam se na druge stvari da se ne fokusiram na to.“ (I4) Povezano s ovim, slijedi i **rano osamostaljivanje** kao pozitivna posljedica bilociranosti. Ovo je vrlo učestala pojava u gotovo svih ispitanika, što se vidi i u priloženom: „Pa da, dosta sam sam stvari radio, ajmo reć, mislim mama mi je uvijek pomagala, ali mogu reći da je ta samostalnost pomogla da nešto sam napravim, da se odlučim pokrenut i tako to.“ (I1)

U navedenoj temi, koja je i najšira, problematiziran je niz mogućih posljedica na članove bilociranih obitelji. Bilociranost utječe i na roditelja u migraciji, ali i na one koji ostaju. Čini se kako je puno više negativnijih posljedica od onih pozitivnih, no, kao što ističe i Démurger (2015), rezultati se ne mogu generalizirati jer posljedice ovise i obliku, intenzitetu i trajanju odvojenosti, ali i brojnim drugim čimbenicima. Ono što se ističe jesu određene emocionalne i bihevioralne teškoće kod većine sudionika, na skali od depresivnosti do buntovnosti, što je i u skladu sa rezultatima istraživanja Zhaoa i sur. (2018), koji navodi povećan rizik za razvoj depresivnosti i anksioznosti, bihevioralnih problema, samoozljeđivanja, konzumaciju sredstava ovisnosti u djece koja ostaju.

6.6. Načini podrške

Analizom intervjua unutar teme **NAČINI PODRŠKE** dobivene su sljedeće kategorije: **Podrška unutar nuklearne obitelji, Podrška iz šire obitelji i Podrška iz zajednice**. Kategorije se odnose na načine ublažavanja potencijalnih negativnih posljedica bilociranosti.

Podrška se bilociranim obiteljima može pružiti iz više različitih smjerova. U vidu podrške, ona se može javljati **iz nuklearne obitelji**. Sudionici mahom ističu važnost **zajedničkog provođenja vremena uz redoviti kontakt**: „Mislim da je važno da se nekako, hm, da čim više vremena provedu skupa kad mogu, bilo bi super i malo istražiti neke mogućnosti kontakta na daljinu, sad se barem to može i to je to.“ (I5) Važnost obiteljske kohezije očituje se i u navodima sudionika kojima se **obitelj** ističe **kao izvor sigurnosti**: „To mi je kao da vidim šta tu ima, a opet imam...tu sigurnost, ako ne uspijem u nepoznatom, imam se gdje vratit. Tako da možda zato što imam tu sigurnost nemam strah od nepoznatog.“ (I4) Uz prethodno navedene načine podrške iz nuklearne obitelji, javlja se i potreba za **otvorenom komunikacijom i međusobnim pomaganjem**: „Mislim da je najvažnija stvar otvorena komunikacija, ali to se ne viđa. To je neviđeno. Baš otvorena komunikacija, baš razgovor. Ne ono – sad ti mene slušaj, nego – sad ću ja tebe poslušat. To bi baš bilo lijepo. S razumijevanjem, ne samo slušati.“ (I4)

Podrška se može pružati i iz **šire obitelji** prema navodima sudionika. Ona poprima različite oblike, a ističe se u kontekstu **pružanja pomoći šire obitelji**: „Onako više manje dolazili bi baba i dida čuvat nas kad tate nije bilo, bilo je to ok, šta ja znam, rutina je bila više-manje slobodna, nije bilo nekog striktnog rasporeda...“ (I5) Važnost podrške iz šire obitelji može se primijetiti i kroz primjer nedostatka iste, odnosno kroz kod **nedostatak pomoći od šire obitelji**: „Da, ima jedan dio obitelji u Z.u i s njima bi se viđali, ali dosta raširena obitelj svugdje. Više smo mi uletavali drugima, jer je bilo takvo stanje u obitelji...dosta čudna obitelj...Neki su imali ovakve situacije, neke rastave, oca uopće nije bilo u obitelji, situacije gdje je bilo financijski u lošoj sitki pa su trebali pomoć pa...mamin tata je bio u Z., on je dosta trebao pomoć.“ (I4).

Na najširoj razini **podrške** javlja se ona **iz zajednice** kao posljednja kategorija teme. Sudionici su se složili po pitanju **važnosti podrške od stručnjaka** posebice u kontekstu mentalnog zdravlja: „Mislim da je poželjno potražiti i pomoć stručnjaka, ako je strašno ili se nema financijskih sredstava za tako nešto, postoji dosta stvari online za koje ljudi ne znaju i nije sve lažno, nije sve

reklama i samo da se skupljaju pare. Tako da...ima nešto u mentalnom zdravlju (smijeh).“ (I4) Slično tome, sugerira se i **važnost podrške u zajednici iz odgojno-obrazovnog područja**: „*Kak sam ja bila ono prvi, drugi razred osnovne, znaš kako imaš jednu učiteljicu, ona je znala situaciju pa ajde, i ona je onda...kad je skužila da sam bila malo tužnija znala je pitat jesam li dobro i tako, s tim evo nemam primjedbi.*“ (I2) Jedan sudionik navodi i veliku **ulogu lokalne crkvene zajednice u službi podrške** iz zajednice, uz isticanje individualnog pristupa kod svake osobe: „*...neka takva druženja, crkvena okupljanja, a ne znam, uvijek nađu ljudi neki svoj odušak i neko svoje...*“ (I1)

Kroz posljednju temu načina podrške bilociranim obiteljima, sudionici ističu nužnost podrške iz tri glavna smjera – podrška unutar obitelji, podrška od šire obitelji i podrška iz zajednice.

Tian i sur. (2019) ističu važnost obiteljske podrške u redukciji potencijalnih posljedica obiteljske separacije na djecu koja ostaju u vidu smanjene stope samoozljeđivanja kod one djece u kojima je zastupljen veći stupanj obiteljske podrške. Isto tako, Zhao i sur. (2018) akcentiraju važnost uključenja zajednica u ublažavanju potencijalnih poteškoća u djece koja doživljavaju prolongiranu separaciju od roditelja u migraciji, kao što su određene edukacijske aktivnosti i programi mentoriranja. Sudionici također ističu primjere vlastitih iskustva, koji nisu utoliko strukturirani, ali sadržavaju slične elemente.

7. Zaključak

U ovom će se poglavlju iznijeti rezultati objašnjeni kroz postavljena istraživačka pitanja. Prvim se istraživačkim pitanjem nastojalo istražiti *kako djeca opisuju odrastanje u obiteljima u kojima su jedan ili oba roditelja bili ekonomski migrant*. Bilociranost doživljavaju uglavnom negativnom, ali navedenu tvrdnju nije moguće generalizirati na sve sudionike, budući da način viđenja bilociranosti ponajviše ovisi i o odnosu s roditeljem kojeg nema. Negativno viđenje bilociranosti može se potkrijepiti činjenicom da gotovo svi sudionici izjavljuju kako ne bi htjeli biti odvojeni od svojih budućih obitelji. Uz navedeno, sudionici izjavljuju da odrastanje u bilociranim obiteljima utječe na promjenu odnosa unutar obitelji. U tom slučaju neki drugi članovi obitelji preuzimaju očinsku figuru. Najčešće su to majke koje ostaju, ali mogu biti i starija braća, ujaci i druge značajne osobe.

Sljedećim istraživačkim pitanjem nastojalo se objasniti *specifičnosti odrastanja u bilociranim obiteljima*. Sudionici navode određene rituale unutar obitelji. Ono što se primjećuje kod svih

sudionika su darovi i slatkiši od roditelja kao ponavljajuća radnja roditelja, koji na ovaj način žele doprijeti do svoje djece. Ono što je isto tako specifično u kontekstu odrastanja u bilociranim obiteljima je i način uspostave komunikacije s roditeljem u migraciji. On je bio svakodnevan, ali i *online* te se oblik i intenzitet komunikacije povećavao razvojem mogućnosti komunikacije na daljinu (odnosno razvojem tehnologije). Redovna komunikacija bila je temelj za održavanjem odnosa uz bilociranost. Generalna prednost je financijska stabilnost obitelji, zbog čega ispitanici osjećaju zahvalnost radi žrtve roditelja. Osim toga, neki od sudionika izvješćuju o razvoju vještina (montiranje, crtanje, slikanje, sviranje, igranje nogometa, ...) radi bilociranosti. Stječe se dojam da je i ovaj aspekt u neku ruku povezan s prethodnom prednošću – financijskom stabilnošću, budući da neki od interesa iziskuju i određeni financijski trošak. Isto tako, sudionici navode da su radi bilociranosti u puno situacija sami, iz čega potencijalno proizlazi i dojam da su samostalniji od vršnjaka, što je sljedeći specifičan ishod bilociranosti. Uz navedeno, prednost bilociranosti može se vidjeti u situacijama kada je odvojenost od roditelja zaštitnički čimbenik, kao što je u slučajevima nasilja u obitelji ili općenito lošeg odnosa s roditeljem u migraciji. Tada je bilociranost i odvojenost svojevrsni zaštitnički čimbenik.

Govoreći o nedostacima života u bilociranosti, ono što je ključno i proteže se kod svih ispitanika je osjećaj nedostajanja i čežnje za roditeljem kojeg nema. Život kao da se sastoji od iščekivanja i ispraćanja. Nekoliko sudionika kao nedostatak bilociranosti izjasnilo je nedostajanje roditelja onda kad je potreban u nekim trenutnim kriznim situacijama. Uz to, nedostatak su i poteškoće u raspodjeli uloga kada je obitelj separirana. Tada većina obveza prelazi na teret majki. Naglasak u provedenim intervjuima bio je na nedostajanju očinske figure pa time i zaštite, zbog čega su neka djeca bila i žrtvama nasilja u školi. Usko u vezi s time je i razvoj brojnih teškoća u vidu mentalnog zdravlja – od povlačenja, tjeskobe do razvoja poremećaja prehrane. Ipak, nije moguće ustvrditi radi li se o uzročno-posljedičnoj povezanosti između određenih problema u spektru mentalnog zdravlja i bilociranosti, budući da se može raditi i o multikauzalnosti.

Posljednjim se istraživačkim pitanjem nastojalo utvrditi *doživljavaju li sudionici odrastanje u bilociranoj obitelji kao rizični čimbenik*. Ovo pitanje nije dalo jednoznačan odgovor. Neki su sudionici izrazili kako smatraju da je bilociranost bila rizičan čimbenik u odrastanju, argumentirajući to iskustvom devijantnog ponašanja – primjerice, buntovnost, konzumacija sredstava ovisnosti. Isto tako, neki sudionici kako je bilociranost doprinijela razvoju impulzivnosti.

Međutim, neki sudionici ističu upravo suprotan učinak bilociranosti jer je bilociranost omogućila introspekciju, a time i razvoj vlastitih interesa pa time i vještina.

Na kraju, važno je istaknuti kako bilociranost i njeni utjecaji ovise o brojnim drugim čimbenicima unutar pojedinca, njegove obitelji, ali i okoline. Čini se kako zajednica još uvijek nije senzibilizirana po pitanju odvojenih bilociranih obitelji, a podrška izvana više je nego potrebna. Nitko od korisnika nije izjavio sudjelovanje u programima mentoriranja ili drugog oblika podrške iz zajednice, makar su se u kasnijem djetinjstvu javljale potrebe za stručnom pomoći.

Zaključno, bilociranost poprima kompleksna i dinamična obilježja iz perspektive djece. Čini se kako je ona proučavana unutar specifičnog društvenog konteksta gdje su obiteljske uloge i dalje vrlo rodno uvjetovane. Bez obzira na migraciju, briga o djeci ostaje rodno obojena aktivnost koja nije ravnopravno podijeljena. Zbog toga je potrebno, prema prikupljenim podacima, ali i pregledom postojećih istraživanja, izraditi smjernice i preporuke za rad s djecom koja ostaju, budući da su ona gotovo uvijek intervencijski zanemarena. Navedene se spoznaje mogu primijeniti u kreiranju savjetodavnog, edukativnog pa čak i preventivnog programa prilagođenog, na ovaj način, privremeno odvojenim obiteljima. Takvi programi mogli bi se primijeniti u sklopu obiteljskih centara pri centrima za socijalnu skrb, ali i u određenim nevladinim udrugama, čije djelatnosti uključuju doprinos u poboljšanju kvalitete života djece, mladih i obitelji.

Socijalnopedagoške intervencije svakako su prikladne potrebama bilociranih obitelji, budući da se stječe i dojam potrebe za jačanjem vještina socijalne integracije u djece i mladih koji ostaju. Isto tako, socijalnopedagoška intervencija primjenjiva je i na odgajanje, odnosno jačanje roditeljskih vještina i pružanje pomoći i podrške roditelju koji ostaje (ili bilo kojoj drugoj osobi koja odgaja dijete – bake, djedovi i sl.).

Doprinos ovog rada je i otvaranje teme bilociranosti u kontekstu migracija u Hrvatskoj, kao mogućeg rizika u odrastanju. Sagledavajući literaturu, malo je primjera iz Hrvatske, što je pomalo i neobično jer se posljednjih godina bilježi rast iseljenika. Brojne su države bilježile sličan tijek, međutim usporedno time rastao je i broj istraživanja potencijalnih rizika radnih migracija.

7.1. Nedostaci i ograničenja istraživanja

Pisanje istraživačkih radova može iznjedriti i moguće pogreške. U ovom radu zasigurno postoje i nedostaci. Prvi od njih je vrijeme prikupljanja podataka u vrijeme globalne pandemije, koja je uvjetovala provođenje ukupno tri od šest intervjua putem video/audiopoziva putem telekomunikacijskog programa *Zoom*. U tom su se smislu javile i poteškoće prilikom bilježenja neverbalnih znakova komunikacije tijekom provedbe intervjua. Također, iako se kvalitativnim pristupom ne proizlazi iz hipoteza, već se one oblikuju u procesu istraživanja, imam dojam da sam tijekom intervjuiranja bila poprilično pristrana oko određenih ideja te da sam time i moderirala razgovor. Isto tako, zanemarena je perspektiva braće i sestara sudionika istraživanja, gdje se otvara dodatan prostor za istraživanje i njihovih perspektiva. Također, bilo bi poželjno proširiti istraživanje te prikupiti informacije majki koje ostaju, očeva u migraciji, ali i članova šire obitelji koji su davali podršku bilociranim obiteljima.

Uz navedeno, problem istraživanja je i vremenski kontekst. Radi se o perspektivi koja je možda zastarjela, budući da je narativni oblik intervjua bio retrospektivan – na temelju prisjećanja djetinjstva sudionika, koji su danas mlade odrasle osobe. U tom su se periodu stavovi i obitelji sigurno promijenile ili barem malo odmaknule od tradicionalne sheme koja je bila primijećena u obiteljima sudionika. Ipak, ovaj rad dobar je uvod u temu koja je zasigurno suvremena, ali i nedovoljno istražena u kontekstu Hrvatske.

8. Literatura

1. Anderson, C. (2010). Presenting and Evaluating Qualitative Research: *American Journal of Pharmaceutical Education September*, 74 (8), 1-7. doi: 10.5688/aj7408141
2. Anthias, F. (2008). Thinking through the lens of translocational positionality: An intersectionality frame for understanding identity and belonging. *Translocations: Migration and Social Change*, 4, 5-20.
3. Antova, S. (2017). More than to Raise a Child from a Distance. U: Çitlak, B. i sur. (Ur.): *The New Diversity of Family Life in Europe*, 135-148. Wiesbaden: Springer. doi: 10.1007/978-3-658-17857-4_9
4. Bartolac, A., Kamenov, Ž. i Petrak, O. (2011). Rodne razlike u obiteljskim ulogama, zadovoljstvu i doživljaju pravednosti s obzirom na tradicionalnost stava. *Revija za socijalnu politiku*, 18 (2), 175-194. doi: 10.3935/rsp.v18i2.998
5. Bauböck, R., Faist, T. (2010). *Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods*. Amsterdam: Amsterdam University Press. doi:10.2307//j.ctt46mz31
6. Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 46(1), 5–34. doi: 10.1080/026999497378467
7. Bornstein, M. H., Cote, L. R., Haynes, O. M., Hahn, C. S., i Park, Y. (2010). Parenting knowledge: Experiential and sociodemographic factors in European American mothers of young children: *Developmental Psychology*, 46, 1677-1693. doi: 10.1037/a0020677
8. Castañeda, E., Buck, L. (2011). Remittances, Transnational Parenting, and the Children Left Behind: Economic and Psychological Implications. *The Latin Americanist*. 55 (4), 85-110. doi: 10.1111/j.1557-203X.2011.01136.x.
9. Catrinescu, N., Leon-Ledesma, M., Piracha, M. i Quillin, B. (2009). Remittances, Institutions, and Economic Growth: *World Development*, 37 (1), 81-92.
10. Cebotari, V., Siegel, M. i Mazzucato, V. (2016). Migration and the education of children who stay behind in Moldova and Georgia: *International Journal of Educational Development*, 51, 96-107. doi: 10.1016/j.ijedudev.2016.09.002.
11. Chamberlin, J. (2010). *Little-known caregivers*. Preuzeto 21. svibnja 2020. s internetske stranice: <https://www.apa.org/monitor/2010/10/children>

12. Chen, M., Sun, X., Chen, Q. i Chan, K. L. (2017). Parental Migration, Children's Safety and Psychological Adjustment in Rural China: A Meta-Analysis: *Trauma, Violence, & Abuse*, 21, 113-122. doi: 10.1177/1524838017744768
13. Čapo Žmegač, J. (2003) Dva lokaliteta, dvije države, dva doma: transmigracija ekonomskih migranata u Muenchenu. *Narodna umjetnost : hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, 40 (2), 117-131.
14. Čudina-Obradović, M. I Obradović, J. (2006). *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga
15. Démurger, S. (2015). Migration and families left behind. *IZA World of Labor*. Doi: 10.15185/izawol.144
16. Draženović, I., Kunovac, M., Pripuzic, D. (2018). Dynamics and determinants of emigration: The case of Croatia and the experience of new EU member states. *Public Sector Economics*, 42, 415-447. doi: 10.3326/pse.42.4.3.
17. Dumančić, T. (1988). Socijalne posljedice bilociranosti migrantske obitelji – socijalno ugrožene bilocirane migrantske obitelji: *Migracijske i etničke teme*, 4(3), 265-273. doi: 10.11567/met
18. Edillon, R. (2008). The Effects of Parent's Migration on the Rights of Children Left Behind in the Philippines: *UNICEF Working Paper*
19. Faist, T. (2010). Diaspora and Transnationalism: What Kind of Dance Partners? U: Bauböck & T. Faist (Ur.): *Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods*, 9-34. Amsterdam: Amsterdam University Press
20. Gelo, J., Akrap, A. i Čipin, I. (2005). Temeljne značajke demografskog razvoja Hrvatske (bilanca 20. stoljeća), *Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti*, Zagreb
21. Grbić, J. (2006). Hrvatska dijaspora i Iseljništvo: *Narodne nošnje Hrvata u svijetu: (Tradicijsko odijevanje Hrvata izvan Republike Hrvatske): Gradski muzej Subotica*, Zagreb, Posudionica i radionica narodnih nošnji, 1-27
22. Green, M. (2016). *How Migration Affects Our Lives*. <https://www.scribd.com/read/325959735/How-Migration-Affects-Our-Lives>. Preuzeto 10. svibnja 2020. s internetske stranice

23. Grinberg, L., Grinberg, R. (1984). A psychoanalytic study of migration: Its normal and pathological aspects. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 32(1), 13–38. doi: 10.1177/000306518403200103
24. Guencheva, R. (2010). Long Distance Relationships: Children and Migration in Contemporary Bulgaria: *Ethnologica Balcanica*, 14, 49-71
25. Jakšić, M. (2019). Immanuel Wallerstein – World System Theory Founder. *Ekonomске идеје и пракса*, 35, 7-28.
26. Jurić, T. (2018). *Iseljavanje Hrvata u Njemačku - Gubimo li Hrvatsku?*. Zagreb: Školska knjiga
27. Katseli, L. T., Lucas, R. E. B., Xenogiani, T. (2006). Effects of Migration on Sending Countries: What Do We Know?: *OECD Development Centre Working Papers*, OECD Publishing.
28. King, R. i Karamoschou, C. (2019). Fragmented and Fluid Mobilities: The Role of Onward Migration in the New Map of Europe and the Balkans. *Migracijske i etničke teme*, 35 (2), 141-169. doi: 10.11567/met.35.2.2
29. Knežević Florić, O. i Ninković, S. (2012). *Horizonti istraživanja u obrazovanju*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za pedagogiju
30. Lee, E. (1966). A Theory of Migration: *Demography*, 3(1), 47-57. doi: 10.2307/2060063
31. Liu, P., Leung, L. (2016). Migrant Parenting and Mobile Phone Use: Building Quality Relationships between Chinese Migrant Workers and their Left-behind Children. *Applied Research in Quality of Life*. 12. doi: 10.1007/s11482-016-9498-z.
32. MacDonald, J., & MacDonald, L. (1964). Chain Migration Ethnic Neighborhood Formation and Social Networks. *The Milbank Memorial Fund Quarterly*, 42(1), 82-97. doi:10.2307/3348581
33. Maksimović, A. S. i Macanović, N. M. (2017). Intervju u kvalitativnim pedagoškim istraživanjima: *Zbornik Odseka za pedagogiju, Filozofski fakultet u Novom Sadu*, 26, 175-187. doi: 10.19090/zop.2017.26.175-187
34. McNay, K. (2005). The implications of the demo-graphic transition for women, girls and gender equality: A review of developing country evidence. *Progress in Development Studies*, 5(2), 115-134. doi: 10.1191/1464993405ps109oa
35. Mesić, M. (1987). Vanjske migracije i socijalna struktura. *Migracijske i etničke teme*, 3 (1), 5-18.

36. Nikolinakos, M. (1975). Notes towards a general theory of migration in late capitalism. *Race & Class*, 17 (1), 5-17
37. Nyberg-Sørensen, N., Hear, N., Engberg-Pedersen, P. (2003). The Migration–Development Nexus Evidence and Policy Options State of the Art Overview. *International Migration*, 40, 3-47. doi: 10.1111/1468-2435.00210.
38. Oucho, J. J. (2009) Voluntary versus Forced Migration in Sub-Saharan Africa. *Migration and Displacement in Sub-Saharan Africa - The Security-Migration Nexus II*, 11-21. Bonn: International Center for Conversion
39. Ravenstein, E. G. (1889). The Laws of Migration: *Journal of the Royal Statistical Society*, 52 (2), 241-305. doi: 10.2307/2979333
40. Salah, M. A. (2008). The Impacts of Migration on Children in Moldova: *United Nations Children's Fund Working Paper*. New York: United Nations Children's Fund, Division of Policy and Practise.
41. Schechtman, J. (1953). Postwar Population Transfers in Europe: A Survey. *The Review of Politics*, 15(2), 151-178. doi: 10.1017/S0034670500008081
42. Shmulyar Gréen, O. i Melander, C. (2018). Family Obligations Across European Borders: Negotiating Migration Decisions within the Families of Post-Accession Migrants in Sweden: *Palgrave Communications*, 4 (1), 1-13. doi: 10.1057/s41599-018-0084-x
43. Singh, P. K., Rai, R. i Singh, L. (2012). Examining the Effect of Household Wealth and Migration Status on Safe Delivery Care in Urban India, 1992–2006: *PloS one*. doi: 10.1371/journal.pone.0044901
44. Tian, X., Chang, W., Meng, Q. (2019). Resilience and self-harm among left-behind children in Yunnan, China: a community-based survey: *BMC Public Health*, 19, 17-28 (2019). doi: 10.1186/s12889-019-8075-4
45. Vujović, T. (2015). Utjecaj migracija na objektivne uvjete života obitelji maloljetnih delinkvenata: *Sociologija i prostor*, 201 (1), 41-58. doi: 10.5673/sip.53.1.3
46. Vukorepa, I. (2018). Migracije i pravo na rad u Europskoj uniji. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 68 (1), 85-120
47. Yeoh, B. i Lam, T. (2006). The costs of (im)mobility: Children left behind and children who migrate with a parent, in *Perspectives on Gender and Migration*. Bangkok: United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific

48. Zhao, C., Wang, F., Zhou, X., Jiang, M., Hesketh, T. (2018). Impact of parental migration on psychosocial well-being of children left behind: a qualitative study in rural China: *Int J Equity Health*, 17 (80), 1-10. doi:10.1186/s12939-018-0795-z
49. Zlatković Winter, J. (1993). Imigracije u Hrvatskoj: skica povijesnog toka. *Migracijske i etničke teme*, 9 (3-4), 303-323
50. Župarić-Iljić, D. (2016). *Iseljavanje iz Republike Hrvatske nakon ulaska u Europsku uniju*. Zagreb: Friedrich-Ebert-Stiftung

Web izvor:

1. <https://www.unicef.org/media/61041/file>
Pristupljeno: 21. lipnja 2020.
2. https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2019/07-01-03_01_2019.htm
Pristupljeno: 26.10.2019.

Tablica kodova, kategorija i tema te vodič za intervju dostupni su na uvid kod autorice rada.